

12783
2.
A SZEGEDI MAGY. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
NÉPRAJZI INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI
IGAZGATÓ: Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR

8. sz.

A „HALOTT VŐLEGÉNY” TÖRTÉNETE

(LENORE-MONDA — DIE LENORENSAGE)

TIPUS-TANULMÁNY

26

IRTA:

BENKŐ LÁSZLÓ

XB 15221

A SZEGEDI MAGY. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
NÉPRAJZI INTÉZETÉNEK KIADVÁNYAI
IGAZGATÓ: Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR

8. sz.

A „HALOTT VÖLEGÉNY” TÖRTÉNETE

(LENORE-MONDA — DIE LENORENSAGE)

TIPUS-TANULMÁNY

IRTA:

BENKŐ LÁSZLÓ

*I. Munka jó és
professzor úrnak
mely szeretettel:
Bánk László*

BENKŐ LÁSZLÓ KOLLEGIUMI NYOMDÁJA, MAROSVÁSÁRHELY

1934.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000467419

A szegedi Ferenc József Tudományegyetem

Bölcsészeti, Nyelvi és Történettudományi Karához benyújtott
doktori értekezés.

Bíráló: Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR egyetemi ny. r. tanár.

Társbíráló: Dr. SCHMIDT HENRIK egyetemi ny. r. tanár.

76348

TB 12783

Előszó.

Az isteni gondviselés csodálatos megnyilvánulása az egész világot beragyogó napfény. Mennyi öröm, mennyi áldás fakad belőle! Hány zsenge növény, hány madárfióka köszöni világra-jöttét és fennmaradását az áldott napsugaraknak!

Hát még az ember? Mily hamar rájött a napnak erőt, egészséget nyújtó, áldó hatására és mily sokáig küzdött, dolgozott, míg sikerült neki ennek az éltető erőnek legalább csekély részét mesterséges úton pótolnia.

Milyen gazdag az a világ, mely a napfényre a szépet, változatost óhajtó ember szeme elé tárul: a természet ezer pompája, az alakok és színek csodálatos sokfélesége és folytonos változatosága csakis a fény által válik számunkra élvezhetővé.

Mindez a nagy gazdagság azonban eltörpül, szinte megsemmisül akkor, ha leszáll az éj és fekete palástját ráborítja a földre; ha a képzelet kibontja korlátot nem ismerő, hatalmas szárnyait, az álom tündérével szövetkezve édes kábultságba ringat bennünket és magával ragadva végigszáguld velünk határtalan birodalmán, feltárva előttünk mult, jelen és jövő minden titkát. Csodálatos új világ nyílik meg ekkor előttünk, melynek dúsgazdag, fényben, pompában csillogó fellekvára óriási magasságban, vakítóan tündöklök a rideg valóság szegényes, kicsiny kunyhója felett.

A sötétség birodalmának ezt a mérhetetlen gazdagságát festi a németek egyik nagy romantikus költője az éjhez írott himnusaiban és ebbe a világba vezet bennünket az a történet is, melyet ez az értekezés tárgyal.

A Lenore=monda irodalma.*)

1. Percy T., Reliques of ancient English poetry. Edinburg 1765
(Balladen und Lieder altenglischer u. altschottischer Dichtart von Eschenberg u. Ursinus. Berlin 1777) (Wilhelms Geist).
2. Arnim L. A. — Brentano Cl., Des Knaben Wunderhorn. Heidelberg 1808 (Lenore).
3. Brüder Grimm, Kinder u. Hausmärchen. 1812—22. Nr. 109 (Das Totenhemdchen).
4. Geijer E. G. och Afzelius A. A., Schwenska Folk=visor. Stockholm 1814. I. 6., II. 204.
5. Zeits. f. die Geschichte, Läuterung u. Fortbildung der deutschen Sprache. 1815. 145.
6. Meinert J. G., Eylgie oder alte deutsche Volkslieder in der Mundart des Kuhländchens. Wien u. Hamburg 1817.
7. Panietnik naukowy. Warschau 1819. I. 358.
8. Müller W., Morgenblatt 1825. 125.
9. Grimm J., Deutsche Mythologie. Göttingen 1835. 2. 704., 804.
10. Wackernagel W., Zur Erklärung u. Beurteilung von Bürgers Lenore. (A Haupt=féle Altdeutsche Blätterben I. 1836. 174., I. Kleinere Schriften II. 399.)
11. Müllenhof K., Sagen u. Märchen u. Lieder der Herzog=tümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg. Kiel 1845. 165.
12. Talvj, Historical view of the languages and literature of the Slavic Nations, with a sketch of their popular poetry. New=York 1850. 558.
13. Simrock K., Die deutschen Volkslieder. Frankfurt a. M. 1851.
14. Deutsches Museum 1851. I. 136; 1862. II. 802.
15. Schleicher A., Volkstümliches aus Sonneberg. Weimar 1853. 112.

*) A szövegben az egyes művek az itt feltüntetett (vastag arab) számmal vannak jelölve.

16. Ipolyi A., Magyar Mythológia. (1. kiadás Pest 1854); 2. kiadás Budapest 1929. II. 319.
17. Hocker N., Deutscher Volksglaube in Sang und Sage. 1854. 232.
18. Svend Grundtvig, Gamle danske Minder i Folkemunde. Kjobenhavn. 1854—61. III. 871.
19. Pröhle H., Gottfried August Bürger. Leipzig 1856. 77.
20. Warrens R., Schwedische Volkslieder der Vorzeit Leipzig. 1857. 245.
21. Schleicher A., Litauische Märchen, Sprichworte, Rätsel u. Lieder. Weimar 1857. 34.
22. Schönwerth Fr., Aus der Oberpfalz. Sitten u. Sagen. Augsburg 1857—59. I. 131.
23. Vernaleken Th., Alpensagen. Wien 1858. 16. 58. 71.
24. Vernaleken Th., Mythen u. Bräuche des Volkes in Österreich. Wien 1859. 47, 76, 85.
25. Maurer K., Isländische Volkssagen der Gegenwart. Leipzig 1860., 73.
26. Warrens R., Schottische Volkslieder der Vorzeit. Hamburg 1861. 52.
27. Arnason J., Islenzkar pjödsögur og æfintyri. Leipzig 1862—1864. I. 280.
28. Baumgarten, Aus der volksmässigen Überlieferung der Heimat. Linzer Musealbericht. 1862—70. 3. 135.
29. Kriza J., Vadrózsák 1863. 553.
30. Peter A., Volkstümliches aus Österreich—Schlesien. Troppau 1865. I. 199.
31. Pap Gy., Palóc népköltemények. Sárospatak 1865. 79.
32. Bratranek F. Th., Das mährische Volkslied. Österreichische Revue 1865. 1.
33. Warrens R., Norwegische, isländische, färöische Lieder der Vorzeit. Hamburg 1866. 405.
34. Vilmar A. F. C., Handbüchlein f. Freunde des deutschen Volksliedes. Marburg. 1867. 144. (2. kiadás O. Böckel, 1885; 3. kiadás 1886).
35. Schröer K. J., Ein Ausflug nach Gottschee. Sitzungsberichte der Wiener Akademie. 1868. 235.
36. Wesselofsky A., Russische Revue. IV. 1875. 559.

37. Sathas C. — Legrand É., Les exploits de Digénis Akritas. Paris 1875. Collection de monuments. nouv. série VI. 50—52.
38. Kolberg O., Publikation Lud. VIII. 248. (1875); XIV. 181 (1881).
39. Rambaud, La Russie épique. Paris 1876. 421.
40. Bartsch K., Sagen, Märchen u. Gebräuche aus Mecklenburg. Wien 1879. I. 173.
41. Liebrecht F., Zur Volkskunde. Heilbronn 1879. 58.
42. Andree R., Ethnographische Parallelen u. Vergleiche. Leipzig 1878—87. I. 84.
43. Schulenberg W., Wendische Volkssagen u. Gebräuche aus dem Spreewald. Leipzig 1880. 137.
44. Sébillot P., Litterature orale de la Haute-Bretagne. Paris 1881. 197.
45. Wollner W., Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoese. Archiv f. slavische Philologie. VI. 1882. 239.
46. Leskien A. — Brugmann K., Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen u. dem russischen Litauen. Strassburg 1882. 497.
47. Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn I. 341.
48. Child F. J., English and scottish popular ballads. Boston 1882—1898. I. 319; II. 145, 149, 152.
49. Ortoli F., Les contes populaires de l'île de Corse. Paris 1883. 373.
50. Müller O., Volkslieder aus dem sächsischen Erzgebirge. Annaberg 1883. 95.
51. Korrespondenzblatt des Vereins f. niederländische Sprachforschung 1883. 3. 43; 6. 82.
52. Psicharis J., La ballade de Lénore en Grèce. Revue de l'histoire des religions. IX. 1884. 27.
53. Meyer C., Der Aberglaube des Mittelalters u. der nächstfolgenden Jahrhunderte. Basel 1884. 356.
54. Herrmann — Pogatsching, Volkslieder aus Kärnten. Graz 1884. 52.
55. Politis N., Το δημοτικὸν ἄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος. 1885.
56. Schmidt E., Charakteristiken. Berlin 1886. (Bürgers Lenore).

57. Deutsche Litteratur-Zeitung 1886. 1197. (Meyer W.)
58. Lagarde de P., Neugriechisches aus Kleinasien, (Abh. der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Bd. 39. 1886. 15, 25, 36.
59. Krek B., Ein Beitrag zur Literatur des Lenorenstoffes. (Südsteirische Post 1886. Nov. 20; u. a: Archiv f. slavische Philologie X. 1887. 356.)
60. Jahn U., Volkssagen aus Pommern u. Rügen. Stettin 1886.
61. Journal des savants 1886. 143. (Girard J.)
62. Böckel O., Zur Lenorensage. Germania 1886. 117.
63. Simrock K., Handbuch der deutschen Mythologie mit Einschluss der nordischen. 6. Aufl. Bonn 1887. 360.
64. Schwebel O., Tod u. eigenes Leben im deutschen Volksglauben. Minden 1887. 175.
65. Krumbacher K., Ein Problem der vergleichenden Sagenkunde u. Literaturgeschichte. Zeits. f. vergleichende Literaturgeschichte. I. 1887. 214.
66. Grinnell G. B., Pawnee Herestories and folktales. New-York 1889.
67. Bonet J., G. A. Bürger et les origines anglaises de la balade littéraire en Allemagne. Paris 1889.
68. Wlisloczki H., Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner. Minden 1890. 104.
69. Grudzinski St., Lenore in Polen. Bochnia 1890.
70. Ethnographia, 1890—1933.
71. Meyer E. H., Germanische Mythologie. Berlin 1891.
72. Hruschka E., Deutsche Volkslieder aus Böhmen. Prag 1891. 93.
73. Germania 1891., 369.
74. Zeits. f. Österreichische Volkskunde I. 295.
75. Zeits. f. Volkskunde II. 1892. 144; IV. 1894. 218; XII. 1902. 380.
76. Strauss A., Bolgár népköltési gyűjtemény. Budapest 1892. II. 48.
77. Bugiel W., Archiv f. slavische Philologie. 1892. 146.
78. Sozonovič J., Lenora Bürgera... Bürgers Lenore u. verwandte Motive in der europäischen u. russischen Literatur. Warschau 1893.

79. Erk. L. — Böhme F. W., Deutscher Liederhort. Leipzig 1893. I. 596; (197 a.g.)
80. Sismanov I. D., Der Lenorenstoff in der bulgarischen Volks=poesie. Strassburg 1894.
81. Golther W., Handbuch der germanischen Mythologie. Leipzig 1895. 86.
82. Weinhold K., Die deutschen Frauen in dem Mittelalter. 3. Aufl. Wien 1897. I. 219.
83. Schell O., Bergische Sagen. Eberfeld 1897. 45.
84. Wlślōczki H., Zur Lenorensage. Zeits. f. vergleichende Literaturgeschichte. XI. 1897. 467.
85. Jaworskij J., Südrussische Wampire. Zeits. des Vereins f. Volkskunde 1898. 334.
86. Kahle B., Aus schwedischen Volksglauben. Zeits. des Vereins f. Volkskunde. 1900. 198.
87. Negeleien v. J., Das Pferd im Seelenglauben u. Totenkult. Zeits. des Vereins f. Volkskunde. 1901. 148.
88. Euphorion 1902. 131.
89. Cartens H., Zur Lenorensage. Korrespondenzblatt des Vereins f. niederdeutsche Sprachforschung. 1902.
90. Le Braz, La légende de la mort chez les Bretons armoricains. Paris 1902.
91. Revue de traditions populaires XVIII. 1903. 7—8. (Wiederkehr der toten Freundin).
92. Völkerschau. III. 1904. 87. (Opfer dem Toten).
93. Bünker J. R., Schwänke Sagen u. Märchen in heanzischer Mundart. Leipzig 1906. 42.
94. Svoboda B., Príspevky k vývoji lenorske pověsti v. Europě^v (Entwicklung der Sage). Ostravě. 1907.
95. Krauss Fr. S., Slavische Volkforschungen. Leipzig 1908. 119.
96. Böckel O., Handbuch des deutschen Volksliedes. 4. Aufl. 1908. 157.
97. Ranke Fr., Die deutschen Volkssagen. München 1910. 43.
98. Kühnau R., Sagen aus Schlesien. 1914. I. 358.
99. Graber G., Sagen aus Kärnten. Leipzig 1914. 238.
100. Bolte J. — Polivka G., Anmerkungen zu den Kinder u. Hausmärchen II. 109. Leipzig 1915.

101. Hambruch P., Südseemärchen aus Australien... u. a. Jena 1916. 64.
102. Caminada Chr., Die Bündner Friedhöfe. Zürich 1918. 40.
103. Böhm M., Der Lenorenstoff in der lettischen Volksüberlieferung. Hessische Blätter f. Volkskunde 1918. 15.
104. Naumann H., Primitive Gemeinschaftskultur. Jena 1921. (Der lebende Leichnam).
105. Güntert H., Von der Sprache der Götter und Geister. Halle 1921. 60.
106. Grünberg K., Indianer-Märchen aus Südamerika. Jena 1921. 116.
107. Naumann H., Isländische Märchen. Jena 1923., 9.; 310. a. jegyz.
108. Hoffmann—Kramer. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin u. Leipzig 1927. (Lenore).
109. Die Edda. Heldendichtung. (Niedner F.) Jena 1928.*)

Egyéb forrásmunkák

110. Grimm Brüder, Kinder u. Hausmärchen. 1812—22., 11. (Brüderchen u. Schwesterchen).
111. Horváth J., A régi magyaroknak vaslászbeli s erkölcsi állapottokról. Tudományos gyűjtemény 1817. II. 27. (45 §.)
112. Gaal Gy., Magyar népmese gyűjteménye. (Kiad. Kazinczy G.—Toldy F.) Pest 1860. II. 14.
113. Tylor E., Die Anfänge der Kultur. Leipzig 1873.
114. Laistner L., Das Rätsel der Sphinx. Grundzüge einer Mythengeschichte. Berlin 1881. II. 161.
115. Greguss A., A balladáról. Budapest 1886.

*) Tudomásunk van még a következő művekről, amelyek azonban — sajnos — nem voltak hozzáférhetők: Andric. Beiträge zur Lenorensage (Hroavatsko-kolo 4, 8.); Aytoun II. 98; 341; Aarne—Thompson, The dead bridegroom carries off the bride 365. 61; Béranger—Féraud, Légendes de la Provence 363; Byzantinische Zeits. 3, 175; Huntk 12. XLI; Mohnike, Volkslieder der Schweden; Motherwell. Minstrelsy ancient and modern (v. ö. Pröhle, Bürger); Orient u. Okcident 2, 174; Pohl—Herdri-gov 127; Rahbeck, Kjembe Visebog; Sumlork W. J., Krolmus, Straroceske povesti 608; Susil Moravské narodni písné 112; Villemarqué, Barzaz Breiz I. 271; De Volks-kunde II. 129; Volkslieder LXXII; Wisla IV. 667.

116. Lehmann—Filh s, Isl ndische Volkssagen, Berlin 1889—1891. 135.
117. Köhler R., Kleinere Schriften. (Herausg. von J. Bolte 1898—1900) III. 229.
118. Imre S., A népköltészetről és népdalról. Budapest 1900.
119. Petz V., ókori lexikon. Budapest 1904.
120. Samter E., Geburt, Hochzeit u. Tod. Berlin 1911. 146.
121. Solymossy S., Idegen népmesék meghonosodása. Ethnographia 1913.
122. Ipolyi A. népmese gy jtem nye. Budapest 1914. (M. N. Gy. XIII.) 40. 41.
123. K lm ny L., Hagym nyok. V cz 1914. II. 14. Koszor k Arad 1877—78.
124. Kahlo G., Die Verse in den Sagen u. Märchen. (Diss.) Jena 1918.
125. Solymossy S., A népmese probl m i. T rsadalom=tudom ny 1921.
126. Lévy—Br hl. La mentalit  primitive. Paris 1922.
127. Solymossy S., K mives Kelemenn . Ethnographia 1923—24.
128. „ „ Mese a j vorf r l. I., Ethnographia 1920. A J vorfa=mese és Mid s=monda II. Ethnographia 1925.
129. Schmidt H., Die deutschen Mundarten Rumpfungarns. (Das Deutschtum in Rumpfungarn) Budapest 1926. 33.
130. Golzihern , Freudenberg M.,  =egyiptomi mesék. Budapest 1928.
131. Solymossy S., Magyar ősvallási elemek népmeséinkben. Ethnographia 1929.
132. Solymossy S., A székely n pballad kr l. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy 1929.
133. Solymossy S., Elnöki megnyit . Ethnographia 1932. 50.
134. „ „ A magyar ősvallás. Uj szempontok és uj eredmények. Magyar Szemle 1932.

Bevezetés.

A boldogság nektárából nagyon kevés jut egy-egy halandónak: „pár perc csupán — amint Eötvös mondja — s elmúlt a nagy gyönyör...”

A boldog szeretőknak el kell egymástól válniok. Az ifjú csataba megy és távol hazájától elesik. Kedvese hiába várja. Éjjel azonban megjelenik neki a halott vőlegény a maga életheli valóságában lóháton s felszólítja a leányt, hogy azonnal menjen vele. Órült iramban repülnek a temetőbe. Itt azután vagy a leány is meghal, hogy a halálban egyesülhessen szerelmesével, vagy pedig az utolsó pillanatban észreveszi, hogy vőlegényének már csak szellemalakja áll előtte s megborzadva fut el tőle.

Ez a halott vőlegény történetének rövid foglalata.

Vajjon honnan származik e monda, hol és mikor keletkezett, ki a szerzője, mi újat alkotott és mit vett át más hasonló történetekből? Továbbá magyar vonatkozásban: honnan került hozzánk e történet? — mind olyan kérdések ezek, melyekre csak külön-külön beható vizsgálat után kísérelhetjük meg a helyes választ megadni.

Mielőtt azonban ezekkel a kérdésekkel foglalkoznánk, tekintsük át azt az anyagot, ami e munka alapjául szolgál; nézzük mindennek előtt a világviszonylatban *Lenore* néven előforduló mondának bennünket legközelebből érdeklő magyar változatait.

A monda hazai változatai.

Ha hazánkról olyan térképet készítenénk, melyen a különböző vidékeken végzett néprajzi gyűjtések eredménye van feltüntetve, azt kellene tapasztalnunk, hogy e tekintetben nálunk még igen nagy hiányok mutatkoznak. Hol vagyunk mi még pl. finn rokonaink példás, tervszerűen végzett, felgyűjtő munkájától és a hatalmas anyag rendszeres feldolgozásától. Pedig ez a mulasztás nagyon is súlyos, mert nem tudhatjuk, hogy azt a munkát, amit ma elmulasztottunk, holnap még elvégezhetjük-e. Ha valahol, úgy ezen a téren elsősorban fontos az „amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra“ elvének szemelőtt tartása. Hiszen fájdalommal kell látnunk, hogy minden egyes nap a magyar alkotó kéz és szellem egész sereg termékének, rengeteg etnográfiai és folklór kincsnek pusztulását jelenti.

Ha tehát egy, a tárgyi vagy szellemi néprajz körébe tartozó dolognak, — legyen az akár háztípus, szerszám, ruha, étel, ünnepi szokás vagy babona, népdal, ballada, monda, mese, stb. — hazai elterjedtségét és változatait akarjuk megállapítani, a meglevő és rendelkezésünkre álló anyagból nem kapunk azok elterjedtségéről tökéletes, hű képet. Különösen a hazai folklór termékek vizsgálatát nehezíti meg ez a körülmény.

Igy a tárgykörünkbe tartozó és rendelkezésünkre álló nyolc változatnál bizonyosan jóval több él még a nép ajkán.

A)

A haló vőlegény*)

Hun vót, hun nem vót, még az óperenciás tengereken is tűn-
nan vót, vót egyszer egy hajadon leány. Se apja, se anyja nem vót,

*) Ez a legteljesebb, legrészletesebb magyar változat, éppen ezért ezt egész terjedelmében, szószertint közöljük.

hanem abban a faluban, melyben lakott, a lelszebb legény szerette; úgy éltek egymással, mint a turbékoló gellék az erdőben. Nem sokára ki is tűzték maguknak a lakodaumat és mehhítták ismerőseiket, a lány keresztanyját, a legény pedig egy elváhatatlan lelki-testyi barátját.

Má' egy hét múva kellett vóna az esküvőnek mettörténni, hane' ezen idő alatt háboró ütött ki az országban. A kirá' meppa-rancsóta a népnek, hogy élesíjjék ki a kardot, mer menni kell az ellenség ellen. Csak úgy tódolt a sok tyifrább legény a kirá' ászlója alá, mint a méheraj, szebbné' szebb parádés lovakon, parádés számvav.

János is elbúcsúzott menyasszonyátó', kivezette a szürke paripát s ráút s azt mondta a mátkájának: három esztendő múva visszagyövek galambom, agygyig csak várakozzá' rám, nefé' visszahozom én neked szereümemet ezer lány közö' is.

A lány elkísérte egész a határig, azuteng sirva-ríva meffogatta, hogy a világ kincsié' se megy másho', ha tyíz álló eszten-deig kék is várakozni János után.

A háboró két esztendeig tartott, azuteng oszteng mettörtént a békekötés. Mód nékü öröt a lány ennek, mer' azt gondóta, hogy a babája is visszatér a többiekkel; várta is, mindennap elment elejbe tyiszer is, de hijába, Jánosnak se híri, se hamva. Eltött három, eltött négy esztendő, mессe gyött a vőlegény, a lány nem á' hatta, elment keresztanyjáho' tanácsot kérni, a ki, köztönk legyen mondvá, boszorkány vót.

A vén banya szívesen fogadta s ezt a tanácsot atta neki: Maj' hónap este úgyis hód töttyi lesz — eredj a temetőbe éldes lányom! Ott kérjé' a sirásótó' egy emberfőt; ha nem akar adni, mond me', hogy én küttelek — azuteng azt az emberfőt hozd haza, itthon tedd belé egy nagy fazékba s kásávav együtt főzzed valami két óráig. Ne fé', maj memmondja a, hogy é e ette vőlegényed vagy mehhalt, s úgy gondolom, hogy ide is csajla.

A lány megköszönte a jó tanácsot, azuteng más nap este elment a temetőbe, a sirásó ott pipágotott a kapuba.

Adjon isten szerencsés jó estét éldes öreg apám!

Adjon isten lányom, hát hun jársz itt ilyen késő?

Kelmedhe' gyöttem én, ha meghaugatná a kérésemet.

Csak mondd ki lányom, ha lehet, meg is teszem.

Hát adjon nekem egy emberfőt!
Szívesen, de hát minek lesz a neked?
Magam se tom bijonyosan, csak keresztanyám küdött.
No jó, itt van ne!

A lány szépen betakargatta az emberfőt és hazaszaladt vele,
otthon benyomta egy nagy szörnyő kásás kondérba s egybe a tűz-
hő' tette.

Nemsokára forni kezdett a kása, néha olyakot csapott ki
magából', mint a két öklöm. A lány csak várta, hogy mi fog itt
történni. Hát egyszer olyan nagyot trotytant, mintha csak puskát
süföttek vóna el. A lány oda néz, hát a fő má' egész a fazék száján
ül s ilyen gonosz szavakat mond a lánynak: „Most indol“.

Megest várt a lány egy darabig, hát má' ekkó' kettőt troty-
tyant a fazék s az emberfő azt mondja a lánynak: „Má' felyi
utján van“.

Megest vár a lány, hát egyszer hármát trotytyant a fazék s az
emberfő má' aszonta, hogy: „Az udvaron van“.

A lány erre kiszalad, hát csakugyan ott állott a vőlegénye a
küszög előtt. Lova, ruhája, mindenyi fejez vót, még a kalapja —
meg a tyizmája is.

A hogy a lány kiszaladt, ezt kérgyi tőle a legény.

Elgyösz=e te abba az országba, ahol én lakálok?

El bij én a világ végére is kendve János bácsi.

No hát ülj fel mellém!

A lány felűt a legény mellé s egybe összecsókögatták egymást.

Hát oszteng messzi van=e az az ország, a hun ken lakik?

Bijony lelkem, messzebb van az tán Gírgáczáná' is, de azé'
elérün' mink oda nem sokára.

Megindolnak, mennek, mendegének, hát a mint kiérnek a
falubó', tyiz lovas legényt látnak magok előtt elsuhanni, a kik mind-
nyáján oly fejírek vótak mint a tyizta búzakalács. Amint ezek odébb
mentek, megest más tyíz győtt elő s nagyon jó' mellehetett őket látni
a hódvilágnál; egyszer csak János is messzólal:

Jaj de szépen süt a hód, az a hódvilág!

Jaj de szépen masirolnak a halák.

Fész=e lelkem Judikám?

Nem félek én mí' kendet látom János bácsi!

Amint tovább mentek, má' száz lovast látott a lány. Szépen

egymás mellett mentek mint a katonák; mikó' ezek is elhalattak, ujra száz követte őket, egyszer csak ezt mondja a vőlegénye:

„Jaj de szépen süt az hód...”

Amint tovább mentek, má' annyi lovast látott maga előtt a lány, hogy se szerit, se számát nem tudta, némelyik egész mellettök ment el. Egyszer csak megest messzölal a vőlegénye:

Jaj, de szépen süt az hód...

Te derék lány vagy gellicém, látom, hogy akármit metfenné értem, de jó dógod is lesz neked a mi országónkba.

No itt mentek mendegétek, egyszer csak megállottak egy régi temető előtt, amely fekete fauvav (fallal) vót körü' kerítve.

Ez a mi országónk Judikám — aszongya a legény — min=gyá itt lesz a ház is.

A ház egy kinyitott sír vót, a koporsó is fel vót benne taszítva.

Ide ereggy be hékám — aszongya a legény.

Csak ereggyék kend először János bácsi, jobban tudja möre keő bemenni, ekkó' a legény bement és lefeküdt; Judi pegyig illa berek nád a kerek elszaladt be igenyest egy kasté'ba, ami valami fé' méfödre lehetett a temetőtő'. A kastév minden ajtót mezzörgetett, de nem nyít ki a szavára csak az, mely a folyosó végibe vót. Itt egy halott feküdt szépen kiterítve. Judi egybést felugrott a kemence kucikjába a kizsisfazék (ciberés fazék, melyet a kemencének e célra készített mélyedésében tartanak) helyére s ott húzta meg magát.

Amint János látta, hogy menyasszonya cüszalatt, kiteremtették a sírbó' és utánna, de akar, hogy akarta, nem tudta utó érni, egyszer csak felszalatt a folyosóra s zörget az ajtón:

Hót hótnak nyiss ajtót!

A halott, aki odabe fekütt, merrázkódott e szavakra.

Megest mondja a másik:

Hót hótnak nyiss ajtót!

Ekkó' má' felút, aki odabe vót.

Memmeg mondja a másik:

Hót hótnak nyiss ajtót!

Ekkó' má' az ajtóhoz ment és kinyitta.

Itt van az én menyasszonyom?

Itt ám, ott ú a kemence kucikjába a kizsis=fazékná!

Gyerön' szaggassuk szét!

Odamennek mind a ketten, hogy majd szétszaggatják, hát mikó' épen meg akarták fogni, a palláson megszólalt a kakashajnarra.

A két halott egybe szúrokká vá' tozoti.

Amint e történt, egy mód nékü' fényes öltözetű uri ember lépett a szobába, olyan vót, mintha csak maga lett vóna a kirá', odament a lányho' és össze vissza csókógatta.

Az én testvérem vót ez a halott, akit itt láttá' kiterítve feküdni, má' háromszáz hatvanötször temettettem eü fényes pompávav és még is mindé' visszajött, de te mos' messzabadítotfá' tőle, azé édes szép szereümem te enyim, én ettéd, ásó kapa se válasszon eü bennünköt egymástó'!

A lány beleegyezett az úr kívánságába s mé' akkó' télen megtartották az esküvőt a lakzivaó egygyütt.

Eggyig vót. — Végi vót.

Nógrádmegyei palóc mese. 31.

B)

Ta' tãti G' liapti. (A halott szerető).

Máriának már nem éltek a szülei. Egy bolti szolga volt a szeretője. Meg is egyeztek az esküvőre nézve, de a legénynek el kellett mennie. Mindketten megfogadták, hogy hűek maradnak egymáshoz: a legény nem vesz el mást, a leány sem megy nőül más ifjúhoz.

Azt mondta a fiú: Ha két éven belül nem jövök meg, meg=haltam.

Elmúlt a két év, de a legény nem jött meg. A leány egyre csak szomorkodott.

Félév mulva egy öreg koldusasszony vetődött a faluba. A leány gazdagon megajándékozta, mert hiszen szép vagyona volt. Megkérdezte tőle az asszony, hogy miért olyan szomorú. Erre a leány elmondta, hogy meghalt a kedvese.

Lim-lomból, rongyokból nagy batyut készítettek, rokkát megkendert vásároltak. Éjjel féltizenegykor kellett elkezdni a fonást. Tizenegy óra után megjött a halott ifjú szürke lován. A banya kitá= nitotta a leányt, hogy ne menjen le kedveséhez, hanem annak kell feljönnie a lépcsőn. Úgy is volt. Amint a legény felment a leány=

hoz, karjára vette és levitte. A leány batyuja már készen volt. Így szólt a halott: Kincsem ülj fel a lóra! — Én nem tudok, szállj te fel. — Erre a fiú lóra ült s felsegítette a leányt is. Jó messzire haladtak már, gyönyörű holdvilágos éjjel volt. Ekkor megszólal a lovas:

„Wia schaiñt, wia schaiñt	(Hogy világít, hogy világít
Ta Moũñ, so hëll,	A hold oly fényesen
Mia rait'n, mia rait'n	Vágtatunk, vágtatunk,
Wia ti Tãf'n, sou schnëll.	Mint a holtak, oly sebesen,
Hea' zliapsta' Schätz.	Kedvesem, kincsem
Fria'chst tu ti' ni't?“	Nem félsz=e?)

Na, Isten és te velem vagy, feleli a leány. Ugyanezt háromszor kérdezte a halott.

Közben megérkeztek a fiú országába, benn voltak a temetőben. A sírja nyitva volt és világosság szűrődött ki belőle. Azt mondja a legény: Kincsem szállj le! — Nem tudok, szállj le te először. Ahogy az ifjú leszállt, a leány belökte a sírba és utána dobta a batuját is. Mialatt a halott a batyut kezdte szétszaggatni, kedvese elfutott a sírtól, beszaladt a halott-kamrába és bezárta maga után az ajtót. Ott benn éppen egy halott feküdt. A holt vőlegény odajött az ablakhoz és bekiáltott: Testvér, add ki a kedvesemet!

A szobában levő halott fel is akart állni, de a leány rászólt: Halott, maradj fekve, ahogy az Úr Jézus ide fektetett. — Így a halottnak nem volt felette hatalma. Tizenkét óra elmúlt, a holt vőlegény eltűnt az ablakból.

Reggel a leány elment a temetőcsőszhöz. Kérdezte, nem kapna-e itt szolgálatot. Azok gyermeküknek fogadták a leányt, aki egy éjjel elmondotta, hogy kedvesével lovagolt ide egy másik országból és sohasem találna innen haza.

Így tehát itt maradt egy darabig. A tyúkok mindig a halott-kamrába tojták tojásaikat, amiket a leány mindennap gondosan összeszedett. Egyszer, amint ezt a munkáját végezte, egy kis csont tapadt a kezére s úgy odaragadt, hogy az ujjait sem tudta szétnyitni.

Úgy mondják, hogy három héten keresztül kihirdették a templomban, mint esküvő előtt szokták. Azután a templomba vezették és megeskették. Amint a leány ott az oltár előtt térdelt, a pap a kis csontot is megáldotta, mint a házassulókat. Az új asszony még az éjjel meghalt és eltemették a kedvese mellé. Minthogy vagyonáért senki sem jelentkezett, az a község tulajdona lett.

Soproni hienz mese. 93.

Wie reiten die Toten so schnell.
(Mily gyorsan vágatnak a holtak).

Volt egyszer egy leány; a vőlegényének háborúba kellett men-
nie. Sokáig nem kapott levelet, sem a kedves nem jött. A leány
mindig szomorúbb lett és egyre siratta távolmaradt vőlegényét. Egy
öreg asszony azt mondta neki: ne búsuljon, még ma meglátja a
legényt. Azzal egy nagy fazékban kotyvasztani kezdett s hamarosan
megszólalt egy hang: „Ich kumm schon“. (Jövök már). — Na, na,
langsam, ned ta“ (na, csak lassan, nem arra te!) mondta a vén
boszorkány. Most egyszerre kopogtatnak az ablakon:

„Miadi, pist tu's, kumm raus“. (Hé, leány, te vagy az, gyere
ki). — A leány kiment; nagyon megijedt, mert egy egészen fehér
alakot látott a lovon, de megnyugodott, mikor a hangjáról felismerte
vőlegényét. Felült a lóra s ez elkezdett velük repülni. Megszólal
a leány:

„Wie scheint ta Mond so höll“.

„Wie reitn tie Todn so schnöll“ — feleli a legény.

„Kind fiachst tich tu?“ — kérdi most az ifjú.

„Nein, tenn es is Gott pei mia und tu“ — válaszol a leány.*

Most hirtelen megállt a ló egy magas fal előtt. A legény leug-
rott és eltűnt a nagy vaskapuban. Amint a leány utána nézett, látta,
hogy csupa kereszttek között jár a vőlegénye. Nagyon megijedt, el-
kezdett futni. Beszaladt a legközelebbi házba, ahol egy remete lakott.
A legény meg rohant utánna, de a remete nem engedte be. A
szoba közepén feküdt egy halott, ehhez fordult a vőlegény, hogy
nyissa ki az ajtót. Ez már fel is kelt és indult az ajtóhoz, de ekkor
megszólalt a kakas s a halott hirtelen elvágódott a padlón. Társa
még bekiáltott: „Tein Klick, sunst hest as fakhesz lossn, tie Todn
zu stean“. (Szerencséd, különben megkeserülted volna, hogy a ha-
lottakat zavarod), ezzel eltűnt.

A közlő megemlíti, hogy a Buda környéki svábok közt más
nyoma is él a Lenore történetnek. Egy, az ottani vidéken nagyon
közismert dal, mely egyébként a halott vőlegény történetével semmi
kapcsolatban sincs, így kezdődik:

* V. ö. a főbbi változat verses párbeszédeit.

Wia scheint tea Mond so höll,
Wia reitn t' Todn so schnöll!
Fiachst ti mein Schatz?
Was soll i mich fiachtn
Pist ja tu pei mia.

(Mily szépen süt a hold,
Mily gyorsan vágtatnak a holtak!
Félsz kincsem?
Hogy félnék,
Hisz te velem vagy).

Buda környéki sváb mese. 47.

D)

A holt vőlegény.

Volt egy leány, akinek meghalt a vőlegénye. Egy javasasszony azt tanácsolta neki, hogy menjen ki a temetőbe, hozzon onnan egy keresztet, azt forralja meg éjfélkor a kürtő alatt egy nagy üstben. A leány úgy is tett és éjfélkor csakugyan eljött a vőlegénye a Szent Mihály lován. Azt mondta a leánynak, hogy kísérje ki a temetőbe. A leány el is indult vele. Az úton megszólal a legény:

Jaj, de szépen süt a hold,
Itt megy egy eleven, meg egy holt,
Félsz-e édes rózsám? —

Dehogy félek, ha veled vagyok, — feleli a leány. Már közeledtek a temetőhöz, amikor a legény megint kérdezte: Jaj, de szépen süt a hold, stb. . . . Dehogy félek, ha veled vagyok — felelte ismét a leány. Közben beértek a temetőbe. A legény bement egy sírba s hogy a leány el ne szökhessék, kezébe adta a keceléjét*), a leány nagyon félt, a kecelét odakötötte egy kereszthez, maga pedig elfutott. Beszaladt egy házba, ahol éppen halott volt. A legény utána ment és beszólt: „Hótt sógor add ki az elevent!” — „Kiadnám szívesen, csak hogy nem tudok mozdúnyi.” A leány egyre imádkozott, hogy a halott ki ne adja. A legény még kétszer megismételte a kérését,

*) Széles, nagy kendő v. kötény.

de ekkor a torony órája egyet ütött, mire így szólt a vőlegény :
„Szerencséd, jány, hogy lejárt az órád, különben ott fekünné má
mellettem.“

Jászfényszaru. (Jász-Nagykún-Szolnok m.) 70. 1928. 54.

E)

A halott szerető.

Egy leánynak a szeretője háboruba ment és nem is jött többé
vissza. A leányt föbben kérték, de ő hű maradt régi kedveséhez.
Már egész megvénült, de még mindig azt várta. Egy szép hold=
világos éjszakán is ott üldögélt az ablakban és éppen vőlegényére
gondolt. Hát csak ott terem kedvese az ablak alatt és int neki, hogy
menjen ki. A leány szót fogad. Ott a legény megkérdezte, hogy
akar-e vele menni. Felültette maga elé szép szürke lovára s elin=
dultak. A leánynak úgy tetszett, hogy nagyon sokáig mentek már,
de nem szólt semmit, csak a legény mondogatta :

Milyen szépen süt a hold,

Hogy halad egy élő s egy holt!

Reggel a leány csak azt látja, hogy messze-messze, idegen
országban van. Elvitte a szeretője oda a sírhoz, ahova eltemették. A
leány nem tudott olyan messziről hazajönni, ott halt meg ő is.

Csik-Bánkfalva. (Erdély.) (70. 1901. 315.)

F)

Halálvőlegény. *

A faluban minden kisleánynak volt szeretője, csak Rózsának
nem, pedig nem volt sem csúnya, sem rossz. Ha elment a fonóba,
minden kislány mellett ott ült egy legény, hogy az orsóját „elleselje“,
csak ő maradt árván minden este.

Egyik este búbanatosán sóhajtott fel: „Nem bánnám én már,
ha lólába volna is, csak lenne valaki, aki az orsómat leselje“. Alig,

*) Minthogy ez a változat eddig csak kéziratban volt meg, teljes egészében
közöljük. Kállay Zoltán eredeti feljegyzése nyomán, az Ethnographia szerkesztőse=
gének szíves átengedése folytán.

hogy ezt elgondolja, nyílik az ajtó és földig érő fekete gubában betop-
pant egy sötét tekintetű legény. Barátságtalan köszönés után körül-
tekintve leült az egyetlen üres helyre, Rózsika mellé. Mindenki
kényelmetlenül érezte magát a fonóba a jövevény miatt. Rózsika
sem örült úgy az idegennek, mint, ahogy vágyott a jöttére, hanem
akkor ijedt csak igazán meg, amikor orsóját elejtette és utána hajol-
tában meglátta, hogy az idegennek egyik lába helyett lólába van. El
is hafározta magában, hogy utána jár, honnan jött a lólábú idegen.
Evégből tele orsón levő fonálnak a végét rákötötte a lólábú ember
gubájának a szőrére. Nem sok idő múlva az idegen felállt s köszö-
nés nélkül távozott. Rózsika szorgalmasan eresztette lefelé a fonalat.
Amikor egyszerre csak megszűnt a legombolyítás, felállott és elindult
sietve menve a fonál után s egyszerre a templom elé ért. Hát uram
fia, mit lát, a háta is megborsózott bele: a fonál a templomajtó kulcs-
lyukán vezetett a templomba. Remegve hajolt le, hogy benézzen a
kulcslyukon, de ekkor jött csak valami, aminek láttára majd hogy
sóbálvánnyá nem változott. Ott látta a templom közepén a lólábú ide-
gent, amint jóízűen vacsorázva rágta lefelé a holt emberek csontjairól a
húst. Borzadalmában azt sem tudta, hogy meneküljön onnan, re-
megve bűjt be odahaza az ágyába, nem szólva a látottakról semmit.

Másnap este alig, hogy leült a fonóba, mindjárt megjelent a
lólábú idegen és gonoszul villámló szemekkel tekintve rá, leült mellé.
Kis idő múlva odahajolt hozzá s a következőket sutfogta:

Egy eleven, meg egy hótt

Jaj, de szépen süt a hód,

Mondd meg kislány mit láttál

a más este?

Nem láttam én semmit se, — feleli a megijedt Rózsika. Hát
akkor meghal az apád, mondá a lólábú ember. Hát uram fia, alig
telik el néhány perc, már szaladnak Rózsikáért a fonóba, hogy men-
jen azonnal haza, mert meghalt az apja. Megrémülve futott haza,
de az apját már fel nem tudta keltetni. Másnap este nagyon szo-
morúan ment el a fonóba. Alighogy leült, már a lólábú ember is
ott volt. Kis idő múlva hozzáhajlik és ismét megkérdezi:

Egy eleven, meg egy hótt,

Jaj, de szépen süt a hód.

Mondd meg kislány mit láttál

a más este.

Nem láttam én semmit se — feleli a megijedt lány.

Hát akkor jössz velem.

Akkor elindultak ketten a temető felé, mikor egy nagy sírhoz értek, egyszerre csak megnyílt előttük a sír. Ettől a leány úgy megijedt, hogy rögtön visszaszaladt a faluba és elbújt egy kemence mellé. A lólábú ember utána szaladt és így szólt odakint:

Gingaló, szent ajtó, nyílj ki magadtó, mer itt egy élő van.

Az ajtó kinyílt s a leányt magával vitte a sírba, egy földalatti palotába. Itt kellett sütni-főzni a halottak számára. Egyszer ott dolgozva meglátta az anyját. Hát te, kedves lányom, mit csinálsz itt? — Süts-főzök a halottak számára. Ekkor elköszöntek egymástól, de másnap ismét elment az anyja, de éppen akkor ment hazafelé a holt ember s így a leány anyját az ágy alá bújtatta. De az ember, mihelyt belépett, mindjárt meg is kereste a leány anyját és kezdte megenni.

Ugyanebben az időben szekerek mentek a síron át s az egyik terhes szekér alatt rászakadt a föld a mélységben fekvő kastélyra.

Mi lett velük, nem tudom.

Tiszabecs.

G)

Der todte Freier. (A halott vőlegény).

(Valaki zörget a leány ablakán). Nem nyitok ajtót senkinek, menyasszony vagyok. — Hátha éppen én vagyok a vőlegényed?

— Nyújtsd be a kezed, ha te vagy! Olyan halott szagod van, mint magának a halálnak. — Hogy ne volna, hiszen már nyolc éve halott vagyok. Gyújts világot; költsd fel apád, anyád; a vőlegény készen; öltözz hófehérbe; zöld koszorút tégy a fejedre s ha egyet harangoznak, részesülsz az oltári szentségben; ha hármát harangoznak, magamhoz veszem lelkedet.

Merczyfalva. Bánsági német töredékes ballada. (70. 1892. 35).

H)

Szép Salamon Sári.

Szép Salamon Sári kedvese Taliánországban harcol. Nem győzi már várni. Lóra ül, hogy felkeresse szeretőjét:

Térj meg, térj meg, Sári,
 Mert meg fogod bánti!
 Dobog az országút, Sári tovább száguld;
 Csak oda ne férne
 Dombi erdőségre.
 Dombi erdőségen
 A lidérc van ébren.
 Rózsám, isten áldjon!
 Való ez vagy álom?
 Épen útban vagyok,
 Hű szeretőd vagyok.

De egyszer csak azt látja a leány, hogy szeretőjének lólába van.

Egyszer csak azt látja,
 Hogy a lidérc bántja,
 Nagyot sikolt, jajgat,

—————

Másnap kiűnt sorsa,
 Mint eldobott rózsza,
 Liljomokra hullva
 Feküdt a szép hulla.
 Mellette kis lova
 Állott szomorkodva.

Erdélyi székely ballada. 29.

* * *

A bemutatott nyolc magyar változat közül az első öt egészen egységes, motívumaik (egy=kettő kivételével) azonosak. A másik három variáns azonban már lényegesen eltér mind az előzőektől, mind egymástól, nyilvánvaló tehát, hogy ezeknél az eredeti mondai anyag megváltozásáról, idegen motívumokkal való keveredéséről van szó.

Ez a jelenség nem ismeretlen a folklórban. Gondoljunk csak a népdalok gyakori összeolvadására. (L. a C. változat utáni töredéket is.) Még sűrűbben találkozunk a különböző, eredetileg idegen elemekkel egygyórássával a mesék, mondák világában. Az aránylag csekély számú motívumok mesévé alakulása u. i. olyan formán történik, — Benfey klasszikus hasonlatával élve — mint, ahogyan a kaleidoszkóp néhány színes üvegdarabja a legkülönbözőbb és legfantasztiкусabb képet varázsolja elénk.

Ezeket az eltérő variánsokat további vizsgálódásunk folyamán figyelmen kívül hagyjuk.

A magyar változatok bemutatása után természetesen a külföldi variánsok ismertetése következne. Mínt azonban a továbbiak folyamán az egyes változatokat minduntalan idézzük, a külön felsorolás feleslegesnek mutatkozik.

* * *

A tárgyalt változatokban a következő motívumok fordulnak elő:

Bevezető motívumok:

- I. Volt egy szegény leány: A. (Judi); B. (Mária); C., D.
- II. Senkije sem volt, csak a szeretője: A. (János); B. (bolti=szolga); C. (Vőlegénye); F. (Az ördög).
- III. Kitűzik a lakodalmat: A.; B.
- IV. A kedvesnek (vőlegénynek) háborúba kell mennie: A.; C.; E. (Háborúban van): H.; (Elmegy szerencsét próbálni): B.
- V. Hűséget fogadnak: A.; (Ha a leány bizonyos idő múlva nem jön vissza, meghalt): B.
- VI. Az ifjú idegen földön meghal: A; B; C; D; E.
- VII. A leány hűségesen várja: A; B; C; D; E; G.
- VIII. Boszorkány tanácsára megidézi a halottat: A; B; C; D; E.

Főmotívumok:

- IX. A halott megjelenik lóháton, fehér lepelbe burkolva: A; B; C; D; E; (F); G; (H).
- X. Felszólítja a leányt, hogy menjen vele: A; B; C; D; E; (G).
- XI. Megindulnak a halott lován: A; B; C; D; E.
- XII. Ismétlődő, verses párbeszéd: A; B; C; D; E; F.

Befejező motívumok:

- XIII. Megérkeznek a temetőbe a vőlegény sírjához: A; B; C; D; E.
- XIV. A leány nem tud hazamenni, ott hal meg: B; E; (H).
- XV. A halott felszólítja a leányt, hogy menjen le a sírba, de ez az ifjút küldi előre: A; B.
- XVI. Kiterített halott jelenete: A; B; C; D.

XVII. Megjelenik egy idegen, feleségül veszi a leányt: A.

XVIII. Csont epizód: B.

* * *

Ezek közül a motívumok közül valamennyi változatban (az F, G, H-t nem számítva) előfordulnak a következők:

A leány kedvesének (vőlegényének) háborúba kell mennie. (IV.)

A legény távol kedvesétől meghal. (VI.)

A leány hűségesen várja. (VII.)

Boszorkány tanácsára megidézi a holtat. (VIII.)

A halott megjelenik. (IX.)

Felszólítja a leányt, hogy menjen vele. (X.)

Megindulnak a halott lován. (XI.)

Ismétlődő verses párbeszéd. (XII.)

Megérkeznek a vőlegény sírjához. (XIII.)

Kiterített halott jelenete. (XVI.) (E változat kivételével mindig egyikben megvan).

* * *

Vizsgáljuk meg a felsorolt motívumokat egyenként, összevetve a külföldi megfelelőekkel; így juthatunk majd közelebb azoknak a kérdéseknek a megoldásához, amelyek tárgyunkkal kapcsolatban felmerülnek s amelyeket a bevezetésben megjelöltünk.

A monda alapotívuma:

A halott vőlegény megjelenése, (aki magával viszi élő kedvesét).

A mese végtelen birodalmát még a legmerészebb fantázia kétférföldes csizmájával sem lehet bejárni: Az Óperenciás tengereket, meg az üveghegyeket egy-kettőre átrepüli táltos lován az ősz, öreg apja számára megifjító vizet, vagy fűvet kereső legény; ezer esztendő annyi, mint egy pillanat az örök életet kereső királyfinak; Ápisz bikából minden nehézség nélkül perzsafává lesz az egyiptomi mesehős, hogy megmeneküljön, ill. bosszút állhasson hűtlen feleségén; a kis gömböc egymás után elnyeli nemcsak szüleit, testvéreit, hanem a vele szembejövő szénásszekeret és huszár-regimentet is, míg végül egy öregasszony kis cipószelő bicskájával megmenti az elpusztulásra ítélt embereket; a gonosz sárkányok meg még a napot, holdat és

csillagokat is lelopták az égről s tán még mai napig is sötét volna, ha királyfia Kis Miklós le nem vágja a sárkányoknak mind a hat, tizenkét, vagy huszonnégy fejét és vissza nem szerzi a sárkányok nyeregkapájára tűzött égíteteket.

Mindez azonban csak első pillanatra látszik olyan hihetetlen fantasztikumnak. Ha nekiindulunk annak a hatalmas, homályba burkolt labirintusnak, amely a mesék óriási anyagát alkotja, eleinte csak óvatosan, tapogatódzva haladhatunk előre. Amint azonban Ariadne fonalát gondosan eregetve magunk után, beljebb hatolunk, egyre több világosság árad felénk s a tárgyak kezdetben homályos körvonalai teljes tisztaságban bontakoznak ki előttünk. Azaz a megfoghatatlan mögött meglátjuk az alapul szolgáló realitást, ami előbb még érthetetlen volt, egyszerre nyilvánvalóvá lesz.

Ez a behatolás a dolgok mélyébe talán sehol sem oly fontos, mint a néptudományban. Népi tárgyaink, mentális emlékeink hosszú, esetleg évezredes múlt emlékenyomait viselik magukon. Ezt a mögöttük lappangó történeti multat kell tudnunk róluk leolvasni. Néha az ilyen tárgy vagy hagyomány szinte maga mondja el egész kialakulását...

... A formák ugyane magyarázó természete olvasható ki a szellemiek: a folklóre jelenségeiből. Szokások, hagyományok, mondák, mesék magukon viselik keletkezésük, módosulásaik és elcsökevényesedésük nyomait, csak ki kell tudni vallatni őket. Még a vallási hiedelmek nehezebben kihüvelykezhető fokozatai is lépten-nyomon visszautalnak előző fokokra. (133.) Éppen ezeknek a vallási hiedelmeknek van nagyon fontos szerepük a mesekutatásnál.

Ha u. i. egy primitív, vagy félbarbár nép, elhagyva kezdetleges hitét, magasabb vallási rendszerre tér át, egykori, animisztikus mondái elvesztik komoly jelentőségüket. Fennmaradnak ugyan továbbra is, de már nem mint valóság, hanem csak mint sokat emlegetett hagyomány; másszóval a régi vallási elemek átalakulnak mese-motívumokká.

Igy lesz érthető pl. a meséinkben gyakran szereplő kacsalábon forgó várkastély, vagy a láncon lógó, csillaghoz kötött tündérpalota.

A mi mondáink gyökerei is ősi, primitív felfogásba nyúlnak vissza: meg kell tehát keresnünk az odavezető utat. Erre nézve már több kísérlet történt; hogy a helyes irányt megtalálhassuk, tekintsünk végig a „Halálvölgyén” történetére vonatkozó eddigi elméleteken.

a) A monda elméleti irodalma.

Az első, aki a Lenore mondával, annak nagy elterjedtségével behatóan foglalkozott, *W. Wackernagel* német tudós volt. Úttörő tanulmányában számos változat közlésével szilárd alapokra fekteti és erős lendülettel megindítja a „Halálvölegény“ monda=típus vizsgálatát. (10.)

Lényegében az ő munkásságára támaszkodik *H. Pröhle*, (19.) figyelembe véve az időközben megjelent munkákból, gyűjteményekből mindazt, ami tárgykörébe tartozik. (Többek között a skót balladákat összeveti Bürger Lenorájával, megcáfolva ezzel azt az állítást, mintha Bürger forrása a Percy=féle gyűjtemény *Sweet Williams's ghost c.* balladája lenne. (56. 230. l.) Egyébként — minthogy Pröhle Bürger balladáját vizsgálja — első sorban a német népi variánsokra irányul figyelme.

Ugyancsak a német, szabatosabban germán anyagot foglalja össze *A. F. C. Vilmar* is. (34.)

Mindezek a munkák Bürger költeménye nyomán jutnak a Lenora=monda népi anyagának vizsgálatához. Ezzel szemben *W. Wollner* egyenesen és kizárólag folklór anyagként szemléli a Lenore történetnek a szláv népek ajakán élő változatait. (45.) Értekezésében bemutatja az összes északi és déli szláv népek Lenore tárgyú meséit és balladáit. Sőt az adatközlésnél tovább menve, megkísérli a monda keletkezésének magyarázatát adni. A szláv változatokban többször előfordul az a motívum, (ami különösen Nyugateurópában gyakori) hogy a kedvesét sirató leány könnyei nem hagyják a holtat sírjában nyugodni, ezért jelenik meg a menyasszonyánál (kedvesénél) a halott ifjú. Van azonban egy másik motívum, mely a szláv népek Lenore=történeteiben sokkal gyakoribb, egyszersmind sokkal jellemzőbb is. Ez a *kiterített halott jelenete* (mely a szlávon kívül még néhány magyar, osztrák, továbbá keleti német változatban is előfordul). *Wollner* — nagyon helyesen — azt tartja ezekről a változatokról, hogy azok monogenetikusak, azaz valamennyi egy közös eredetire vezethető vissza. Szerinte a főmotívum és a történet alapja az, hogy a (kedvese könnyei által) *síri nyugalmaiban megzavart halott ellenségként áll szemben az élőkkel és éppen nyugalmaának megzavarása miatt, bosszúból azok vesztére tör.*

Ettől az északi szlávnak nevezhető típustól lényegesen eltérő

változatokat találunk a déli szlávoknál. A szerbeknél, bolgároknál, görögöknél és albánoknál u. i. a Lenora-motívum egészen más köntösben jelenik meg. Itt az u. n. *Halottestvér*-monda van elterjedve.

Hogy a két típus, az északi és déli közötti különbség világos legyen, Wollner gyűjteménye nyomán röviden ismertetjük a halottestvér történetét: Egy anyának volt kilenc fia és egyetlenegy leánya. Többen kérték a leányt, aki végül is — bátyjai tanácsára — egy idegenhez ment férjhez. A testvérek megigérték húguknak, hogy majd gyakran meglátogatják. De bizony a fiatal asszony hiába várta bátyjait, a pestis valamennyit elragadta. Az egyedül maradt anya — ki ellenezte leányának ezt a házasságát — megátkozza legkisebb fiát, amiért nem teljesítette ígéretét, nem látogatta meg idegenbe vitt hűgát. Erre a fiú kikel sírjából, elmegy testvéréhez s felszólítja, hogy azonnal induljon vele. A menyecskének feltűnik bátyja halott halvány-sága (olyan mintha a sírból jönne), de ez azt feleli, hogy nagyon sokat kellett dolgoznia, azért van olyan rossz színben. Épp így kitérő feleletet ad húga többi kérdésére is, hogy miért oly halottszagú, hol a bajúsa, szakálla stb. Midőn haza érkeznek, a halott beszél anyjának, hogy ő van itt, ki megígérte, hogy hűgát elhozza. A leány megtudja a valót, anyja nyakába borul s mindketten holtan rognak össze.

Ebben a kerekded és megható történetben tehát a vőlegény (ifjú) és menyasszony (kedvese) helyébe két testvér, egy anyának fia és leánya lépnek. Helyesen állapítja meg Wollner, hogy itt nincs szó semmiféle bosszúról, mely a halottat arra készíti, hogy elragadj a élő kedvesét. Ebben a típusban vagy maga az Isten kelti életre a halottat, hogy az megvigasztalja messze idegenben sóvárgó hűgát, vagy a magára maradt anya idézi fel panaszával sírban nyugvó fiát és figyelmezteti ígéretére. Szerinte a *történet alapja a testvérszeretet*.

Wollner nem fejtegeti azt a kérdést, hogy a Halottestvér monda hol keletkezett (a szlávoknál, vagy a görögöknél), vagy egymástól függetlenül fejlődött ki mindkét helyen. (De úgy látszik, ő a szláv eredet mellett foglal állást). Ezt a hiányt igyekszik pótolni *J. Psicharris*. (52.) Szerinte a kisoroszoknál keletkezett a Halottestvér, ill. Halottvőlegény monda; innen vándorolt a szerbekhez, bulgárokhöz és lényegesen átalakítva jutott a németekhez. Míg az albánoknál, görögöknél az eredetétől már teljesen eltérve, csupán a monda magva

maradt meg. A történet keletkezését egyébként úgy magyarázza, hogy az *élők könnyeitől a halott nem tud sírjában nyugodni*.

E két elmélet mellé, melyek a testvérszeretettel, ill. az élők könnyeinek hatásával magyarázzák a monda eredetét, hamarosan keletkezett egy harmadik is *N. Politistól*. (55.) Érdekes, hogy mind a három magyarázó ugyanazon a szűk területen marad, mindhármuk figyelme csak a szláv és görög mondakincsre terjed ki. (Ezt különben már *K. Krumbacher* is megjegyzi, (65.) aki u. o. főbb vonásaiban ismerteti a *Lenora=monda* 1886-ig terjedő irodalmát). Ennek oka az lehet, hogy mind a három kutató első sorban a *Halottestvér* mondával foglalkozik; ennek hazája pedig a Balkán félsziget.

Politis hibáztatja Wollnernek előbb említett szláv testvérszeretetre alapított elméletét, de az ő magyarázata sem realisabb amannál. Véleménye szerint u. i. a *Lenore=történet* abból az elgondolásból fakadt, hogy az *elhalt szerető, ifjú visszavágyódik élő kedveséhez*. (De — mint látni fogjuk — a *Lenore=monda* sokkal primitívebb fel-fogásban gyökerezik, ahol még szó sem lehet ilyen szerelemről). Ennek a gondolatnak első megfogalmazása pedig *Protesilaos* mondája lenne.*

Ezen elmélet helyességét ketten is megcáfolták: *J. Girard* (61.) és *W. Meyer*. (57.) Ez utóbbi értekezése főleg azért jelentékeny, mert a szerző felveti azt a később sokat vitatott problémát, hogy vajjon okvetlenül azonos eredetűnek kell-e tartanunk a *Halottvőlegény* és *Halottestvér* mondáját (mint Politics), vagy egymástól független, poligenetikus elemekkel van dolgunk.

Ez az itt mellékesen említett megjegyzés főprobléma lesz *Sismanov*-nál (80.), aki talán legalaposabban foglalkozott a monda keletkezésének kérdésével. Első sorban a *Halottestvér* típust vizsgálja, kimutatva a bolgár népi anyag meglepő hasonlóságát a többi népek ilyen tárgyú mondáival. De a befejezés, a *halottestvér* visszatérése a sírba a bolgár változatokban sokkal részletesebben, megokoltabban van elmondva, mint a többi balkáni népek hasonló meséjű történeteiben. *Sismanov* cáfolja azt a feltevést, mintha a bolgár és szerb

* *Protesilaos* vezette a phylacei harcosokat Trója falai alá és ő volt az első, ki a hajók kikötésekor partra ugrott, de egyszersmind első, kit a trójai hősök megölték. Midőn felesége, *Laodamia* értesült férje haláláról, addig-addig könyörgött az isteneknek, míg megengedték, hogy *Protesilaos* három órára visszatérjen az élők közé. Midőn azután *Protesilaos* ideje lejárt, felesége is vele együtt ment a halálba. Innen került volna a történet a szlávokhoz. (119.)

nép az egész mondakört a görögből vette volna át (v. ö. fennebb Politisnál) és arra a konkluzióra jut, hogy a *Halottestvér monda* a *Halott vőlegény történetéből vette eredetét*.

Hogy a két mondakör egymástól nem független, ehhez semmi kétség nem fér. (Bár Sozonovic ellenkező véleményen van. (78.) Sismanov még tovább is megy és szerinte sok jel arra mutat, hogy ez a két történet nemcsak szoros kapcsolatban volt egymással, hanem — mint említettük — esetleg idők folyamán egyik a másikból fejlődött ki. Ezen a véleményen vannak Wesselovszky (36.) és Wlisloczki (70. 1896. 350. l.) is.

A Lenore-mondára vonatkozóan azonban egy másik elmélet volt egész a közelmúltig elterjedve, mely ennek a kérdésnek (t. i. a két típus kapcsolatának) mellőzésével voltaképpen Wollner és Psicharis magyarázatához (l. fennebb) megy vissza: *Erich Schmidt*, aki nagy tanulmányában (56.) behatóan foglalkozott (Bürger költeményével kapcsolatban) a Lenore-történettel, arra az eredményre jut, hogy a monda tárgya egy régi hitben gyökerezik. Abban t. i., hogy a *vágyódó szerelmes könnyei mágikus erővel bírnak, mintegy magukhoz vonják a meghalt vőlegényt*.

E magyarázat egyáltalában nem látszik hihetetlennek, sőt valószínűségét nagyban emeli az a körülmény, hogy számos példával igazolható. (További változatokat l. még 100.)

Egy ősrégi dán dalban megjelenik kedvesének a halott hős e szavakkal:

Jedmal du dich freuest und dir dein Mut ist froh,
Da ist mein Sarg gefüllet mit Rosenblättern rot.
Jedmal du bist voll Sorgen und dir ist schwer dein Mut,
Da ist mein Sarg gefüllet ganz mit geronnen Blut.

A litván anya szintén előjön sírjából leánya görcsös zokogására. A morvaországi anya pedig egyenesen figyelmezteti leányát — miként a halott szerb férj özvegyét — hogy hagyjon fel a sirással, mert nem tud miatta nyugodni.

Végül, ami (E. Schmidt szempontjából) a legfontosabb, megtaláljuk e motívumot az Eddában s ebből azt lehetne következtetni, hogy az összes variánsok erre vezethetők vissza.

Az Edda-dalok egyikében (Die ältere Dichtung von Helgi (56.) u. i. a halott Helgi sírjából felkelve így szól feleségéhez:

Du schufst Sigrun von Sewaberg,
dass Helgi so vom Harmtau feucht:
du goldige weinst grimme Zähnen
schöne Südmaid vorm Schlafengehn:
die fallan blutig auf des Fürsten Brust
kalt und magend von Kummer schwer. (109.)

b) A monda keletkezése.

Ez az irodalomtörténeti módszerrel készült és kétségtelenül igen értékes magyarázat általánosan elfogadott volt mindaddig, míg az újabban fellendült etnológia bele nem szólt a dologba. A szájhagyományban élő anyagra u. i. nem lehet irodalomtörténeti módszert alkalmazni s nem lehet azt régibbnek tekinteni, amiről korábbi írott adat van; mert a feljegyzés ideje merő véletlen s a tartalmak szájhagyomány útján való fokozatos kiképződését egyáltalán nem befolyásolja.

Sok esetben tapasztaljuk azt, hogy egyes jelenségeknél a tudomány — kellő adatok híján — tanácstalanul állt, vagy légből kapott állításokkal volt kénytelen megelégedni. De századunkban az eddig csupán adatgyűjtésre szorítkozó folklór sok esetben hathatós segítőtársnak bizonyult egy-egy kérdés tisztázásánál. A gyűjtő munka révén u. i. óriási anyag áll rendelkezésére s ezekkel biztosan világít rá egy-egy jelenség magyarázatára.

Ennél a ballada-típusnál is ez az eset. Van u. i. egy délamerikai indiánus mese: (106. Tartalma 104.) Egy ifjú meghal. Lovát megölik és sirjára helyezik, valamint fegyvereit, szerszámaikat is, amikre a túlvilágon szüksége lesz. Tíz nap múlva a halott megjelenik kedvesénél és felszólítja, menjen vele, hogy megtartsák az esküvőt. (V. ö. Bürger: Ich bringe dich zu Wette, Noch heut ins Hochzeitsbette). A leány valóban felül halott párja lovára s tova vágatnak. Közben itt is egy párbeszéd van a mesébe szöve (mint az európai változatokban, de persze más szöveggel). A sírhoz érkezve a leány megtévelyedik. Két nap múlva a leány apja felkeresi nászát és követeli tőle az elrablott leány árát. Midőn megtudja, hogy veje halott, nászával kimegy a sírhoz. Ott találják a kedvesét sirató leányt. Apja hazavezeti, de a párjavesztett szerető újra meg újra

visszafut a temetőbe. Erre a gyászoló apa megvásárolja a leányt és fia teteme fölött megöli.

E mese részleteiben eltér ugyan európai rokonaitól, de a főmotívum ebben is az, hogy a halott vőlegény elviszi menyasszonyát a temetőbe.

Nehéz elképzelni, hogy a halott vőlegény motívuma az európai változatokból került volna a délamerikai indiánusokhoz; vagy megfordítva, Délamerikából vándorolt volna Európába. Sokkal valószínűbb, hogy mind a kettő különböző helyeken felbukkanó, de azonosvízi forrásból fakad, mindkettő ugyanarra a primitív gondolkodásmódra vezethető vissza.

Igy jut H. Naumann (104.) arra az eredményre, amit már Wlisloczki H. (70. 1896. 349. l.) is említ, hogy a *Lenore* motívum a primitív népeknek a halotról való hiedelmében gyökerezik. Ez pedig abban áll, hogy a halott vissza vágyódik az élők közé, sirját elhagyhatja, az élőkkel jót vagy rosszat tehet.

Még közelebb hoz bennünket a „Halálvőlegény” gondolatához az a minden primitív népet jellemző hiedelem, mely a túlvilági életet egészen az itteni mintájára alkotja meg.* Minthogy a túlvilágon mindenki mintegy folytatja földi életét, azért kell a halottal eltemetni mindazt, (lovát, fegyvereit, szerszámaikat stb.) amire ott szüksége lesz. És miként minden tulajdonának, éppen úgy rendelkezésére kell állania feleségének is. Nem ugyan a családi élet melegebbé tételére, hanem azért, hogy a nő ott is elvégezze azokat a munkákat, amik itt a földön az ő kötelességéhez tartoztak.

Amint tehát a halottnak átadják, azaz legyilkolják szolgálait, állatait, összetördelik és sírjára helyezik szerszámaikat, fegyvereit, éppen úgy utána küldik, tehát megölik feleségét is. E szokás — mint említettük — abból a hiedelemből fakad, hogy a halottnak a túlvilágon is szüksége van feleségére, mint más egyéb tulajdonaira. E mellett azonban kapcsolatban van azzal a már valamivel fejlettebb

* Bizonyára ezzel a hiedelemmel van kapcsolatban az a különösen turk népeknek elterjedt szokás, hogy a megölt ember a másvilágon szolgája lesz gyilkosának; továbbá, hogy a fejedelmek temetésekor ezrével ölték le az embereket. (131. 21. l.)

Ez a hiedelem egyébként — akár milyen különösen hangzik — többé-kevésbé még a mai ember lelkében is él. Avagy nem úgy képzeljük-e el mi is halottainkat, ahogyan azok a földön éltek; a gyermeket gyermeknek, az aggastyánt aggastyánnak, a nőt nőnek stb. (V. ö. 104.)

fokú, de még mindig primitív hittet, mely a nőtlenül elhalt embert szerencsétlennek tartja. Az ilyennek u. i. nincsenek utódai, akik a halott szellemének áldozzanak. E nélkül pedig a halott szelleme nem nyugszik, visszajár a földre, még pedig mint rosszakaratu szellem, akit valamiképpen ki kell engesztelni, (V. ö. 120.) mert különben a halottnak hatalmában áll az élőket erőszakkal elragadni. (116.)

Végezredményében tehát két, egymáshoz meglehetősen közelfekvő primitív hittet van dolgunk. A túlvilági élet az itteni folytatása, az utód nélkül elhalt ember szellemének kiengesztelése. Következménye mindkettőnek egy: *A halott férfi számára fel kell áldozni az élő nőt, mert ha ez nem történik meg, maga a halott jön érte.*

Hogy ez a szokás mennyire általános, mindenütt elterjedt volt, a legkülönbözőbb vidékekről való feljegyzések igazolják.

Feltűnő, hogy a feláldozás rendszerint önként, a nő saját akaratából történik. Nekünk mai embereknek ez szinte érthetetlen. Az ilyen primitív felfogásból fakadó jelenségeket azonban soha sem szabad a modern ember szemüvegén, „kulturbrillén“ át nézni. Annak a primitív embernek, aki a másvilágon földi életét folytatja, a halál csupán átmenet. A nőnek, szolgának, aki megszokta, hogy az elköltözöttel együtt éljen — különösen, ha szerette is — egész természetes, hogy utána menjen a másvilágra.

Igy a trójai mondában Achilles tizenkét hadifoglyot, négy lovat s két kutyát rak Patroklos máglyájára, de ezenfelül akadnak hű barátok, szolgák és nők, kik magukat az elholttal feláldozzák. (16.)

Egy másik görög hagyomány szerint Achilles nőül akarta venni Polyxenát, Priamos leányát. Midőn Paris nyila a hős halálát okozza, a görögök — engesztelésül haláláért — feláldozzák Polyxenát. (104. 38. l.)

A szkita fejedelmekkel nemcsak szolgákat, lovakat s más mindenféle eszközöket temettek el, hanem feleségeik közül is egyet. (16.)

Indiában a halott férj nejét elégették, vagy *ha ez nem történt meg, a halott által elragadhatónak vélték.* (70. 1896. 349. l.)

Oroszországban az elhalt ifjúval eltemettek egy leányt, kit előzőleg ünnepélyesen összeeskettek vele. (104. 38. l.)

A lengyeleknél az elhalt férj neje saját magát is elhamvasztja férje máglyáján. (16.)

A vendek közt igen tiszteletreméltó az az asszony, aki saját kezével vet véget életének, hogy férjével együtt eméssze el a tűz. (16.)

A csuvasoknál és mordvinoknál az özvegyen maradt nő máglyát rakat, testét bekeni olajjal és zsírral s elégettetí magát. (16.)

Ugyanez a szokás van meg a gótoknál is. (16.)

Közismeri dolog az etnológiában, hogy a hiedelmek idővel, a kultúra előre haladásával megszűnnek, vagy megváltoznak, de maguk a szokások, a hiedelemhez tapadó szertartások, cselekvések roppant szívós életűek, évezredekken át fennmaradtak. Persze olyan esetekben, melyek nem könnyen vihetők keresztül (pl. ahol ember áldozatról van szó), maguk a szokások is bizonyos változáson, fejlődésen mennek át, engednek merevségükből, jelképessé válnak. De még az ilyen leegyszerűsödött szokásokból is határozottan lehet következtetni az eredeti primitív szertartásokra.

Igy látható világosan, hogy enyhül az eredetileg emberéletet követelő építési áldozat először nagyobb állatok, majd baromfiak, végül egy tojás vagy más egészen lényegtelen tárgy küszöb alá temetésével, üres szertartássá, vagy hogyan válik az ember árnyékának megméréseivel és befalazásával egyszerű jelképes cselekedetté. (127.)

Ugyanigy megtaláljuk az elhalttal kapcsolatos emberáldozatot követelő hiedelemből kifejlődött, de már megennyhült, jelképessé vált szokásokat is. Az eredetileg általános nőfeláldozás szokása mind ritkábbá válik. Csak uralkodóknál, vagy előkelő, híres embereknél fordul elő, míg végül teljesen megszűnik. A szolgák tömeges lemészárlása először elveszti tulajdonképpen jelentőségét, új magyarázatot kap. Azért gyilkolják le őket, hogy el ne árulják a gazdag kincseket tartalmazó sírhelyet. Azután a tömeges legyilkolás helyébe egy-két ember feláldozása lép; ez is mindig ritkább lesz s így az emberéletet követelő áldozat lassankint teljesen eltűnik, azt lehetne mondani, kimegy a divatból, mint pl. a hosszú haj viselete a nőknél.

Az állatok leölésének, ill. feláldozásának ritusa megmarad ugyan, de már nem áldoznak fel ötven lovat, mint a szkíta királyoknak (16.), hanem legfeljebb a halott kedvenc lovát, még inkább hű kutyáját, vagy más egészen lényegtelen állatot.

Legtovább él a különböző szerszámok, tárgyak eltemetésének szokása, de ez is leegyszerűsödve, eredeti jelentőségét teljesen elveszítve. Csupán egy pénzdarabnak, mint vám- vagy révpénznek eltemetése, bizonyos ételeknek a koporsóba helyezése tartja még fenn

az egykor oly borzalmas hiedelem emlékét. Továbbá a kínaiaknak az a kuriózumként emlegetett szokása, hogy papirból kivágott ember-, állat alakokat helyeznek a koporsóba. Még ma is szokás papot bibiával, cigányt hegedűvel temetni.

Másfelől azonban vannak oly szokások, melyek ma már pusztá szimbólumok ugyan, de világosan utalnak a nőfeláldozás egykori ritusára. A tatárokról mondják, hogy ezek két fiatal halott között jelképesen házasságot kötnek. Az esküvői ruhákat elégetik, a füst átmegy a túlvilágra. Ez időtől fogva a szülők rokonoknak tekintik egymást. De nem is kell ezért a szokásért olyan messze mennünk, mintahogy akkor sem kell a tengerentúli országokba vándorolnunk, ha különböző nyelvek keveredését akarjuk tanulmányozni (V. ö. 129) A mi istenáldotta magyar földünkön megtaláljuk mind a kettőt. Kálmány Lajos említi, (123. II. 226.) hogy Pécskán a ki nem házastott, elhalt legénynek, vagy leánynak megtartják lakodalmát, vagy élő vagy holtat jegyeznek el vele.*

A nőtlen halott ifjúról még ma is sok tréfás büntetést ismer a néphumor, amikben a túlvilágon része lesz. A fiatal leányt ma is szívesen temetik menyasszonyi ruhában. (104. 39. l.)

c) A monda fejlődése.

Visszatérve most már a *Lenore=mondához*, a fennebb említett indián mese szemelőtt tartásával világos, hogy a történet az emberáldozati szokásból fejlődött ki.

Ez a körülmény azonban nem jelenti az E. Schmidt-féle elmélet megdőlését, (mely a könnyek magikus erejére hivatkozik) hanem az a mondának már egy tovább fejlődött alakjára vonatkozik. Az eredeti borzalmas történet u. i. több fejlődési fokon ment át. Primitív fogalmazásból fakadó alakját őrizte meg a fennebbi indiánus mese. De az ősi hiedelem elhomályosulván csak maga a történet maradt meg (t. i. hogy a halott elmegy párjáért) s ehhez azután újabb magyarázatot fűztek. Itt már háttérbe szorul a borzalmas, primitív elem s a halott megjelenését a szerelmes könnyeivel hozzák kapcsolatba, amelyek — mint fennebb láttuk — nem hagyják az elhunytat sirjáz-

* V. ö. erre nézve Gárdonyi G. érdekes véleményét 70. 1906. 251. l. Továbbá 70. 1906. 167. l. — 1912. 192. l. — 1928. 39. l. (Arany „A varró leányok” c. költeménye.)

ban nyugodni. Ez a magyarázat még mindig primitív elgondolásból fakad: Azért jön vissza a halott, mert kedvese könnyeivel megtelnek koporsója.

Hasonlóan primitív felfogáson alapuló magyarázatot találunk azokban a változatokban is (V. ö. magy. változatokat; továbbá (45.) ahol a szerelmeséért aggódó leány egy vénasszonyhoz megy tanácsért, aki azután bűbájoskodással *megidézi* a halott vőlegényt. Ez a megidézés a boszorkány históriákból eléggé ismeretes, de nyilvánvaló, hogy ebben a történetben idegen elem, mely csak később kerülhetett bele.

Még tovább fejlődött alakban áll előttünk a monda azokban a változatokban, amelyekben már teljesen eltűnik a primitív elem s helyébe lép a kultur=ember elgondolásából fakadó magyarázat: *A halott vőlegény azért viszi el párját, mert az igazi szerelmen még a halál sem diadalmaskodik.*

Igy az egyik morvaországi variánsban (32.) a leány átöleli halott szerelmesét s vele együtt bukik a vízbe. Egy másikban a halott magával viszi kedvesét sírjába, hol a leány öngyilkos lesz, hogy egyesülhessen vőlegényével (v. ö. az önkéntes feláldozás régi ritusát és az új magyarázatot). A férje sírjához menő özvegy előtt megnyílik a sír, a nő belebukik s gyermekeit az ég oltalmába ajánlja. Végül egy polinéziai mesében (101.) az eltávozó férj valami jelet hagy nejénél. Ennek megváltozása a férfi halálát jelzi. (Gyakori mese motívum). A nő ekkor útnak indul, hosszas vándorlás után rátalál férje holttestére. Egy varázsló feltámasztja a halottat s ezentúl boldogan élnek. (Itt a Lenore=motívum egy egész más történettel van összeolvasztva).

Igy fejlődött fokozatosan a monda, keletkezve a nő feláldozásának ritusából. Majd e hiedelem elhomályosulásával a halott megjelenése kedvese vágyódásával kerül kapcsolatba, a holt vőlegény eljövételét még mindig primitív elgondolással (a vágyó szerelmes könnyei és a megidézés erejével) magyarázva. Végül a primitív felfogás teljes megszűntével támad az az ujkori romantikus magyarázat, hogy az igaz szeretet, mely a szerelmeseket összefűzi nem szűnik meg a halállal sem s akik ebben az életben nem lehettek egymásé, egyesülnek a másvilágon.

* * *

Van több olyan változat, főleg a szláv népeknél (v. ö. a be=mutatott magyar változatokat is), melyekben a halott magával akarja

ragadni a leányt a sírba, de ennek sikerül megmenekülnie. Itt az előbbiektől teljesen eltérő felfogást találunk. Valószínű, hogy a történet illetően fejlődésénél közrejátszott egy humanisztikusabb felfogás, mely nem engedi, hogy a halott magával vigye az élő leányt, de bizonyára döntő befolyással volt rá a népmese. A mesehősnek (itt a leánynak) u. i. sohasem szabad elbuknia, hanem minden akadályt elhárítva, minden veszélyből diadalmasan kell kikerülnie.

Bevezető motívumok: (I. — VIII.)

Bünker Rajnárd, a soproni és Sopron-környéki hienc telepek buzgó tanulmányozója gazdag mesegyűjteményt adott ki, (93. V. ö. a B. magyarországi változatot) amelynek egész anyaga egy Kern Tóbiás nevű analfabéta utcaseprőtől származik. A gyűjteményvégén egy mese két változatban van közölve. A két variáns szavai, kifejezései nem azonosak ugyan, de motívumaik teljesen megegyeznek. Mindkét megfogalmazás ugyanattól a mesefától származik, csak hogy a kettő elmondása közt tíz év telt el. (V. ö. 93. Bevezetés.) Ez az érdekes példa nagyon jellemzően világít rá a mesék és általában a folklór műfajok életére.

Ezek után nem lesz olyan meglepő az a nagy hasonlatosság sem, amit a Lenore-mondának a legkülönbözőbb népeknél élő változatai közt találunk.

(I.—IV.; VI.—VII.)

E történetnek (a hazai változatok tárgyalása után ismertetett) bevezető motívumai különben is oly természetesek, oly általánosak, amik semmi helyhez, vagy időhöz kötve nincsenek, bárhol és bármikor előfordulhatnak és bizonyára elő is fordultak.

Hogy egy leány és egy legény szeretik egymást, de valami külső körülmény (rendszerint háború) folytán a szeretőknek el kell válniuk, az ifjú távol kedvesétől meghal s a leány hasztalanul vár rá, mindez oly jelenség, amely egy-egy kisebb közönségre nézve tragikus ugyan, de (különösen a mi, világháborút átélt nemzedékünk előtt) egyáltalán nem ismeretlen és semmi magyarázatra sem szorul.

Az olyan eltérések, mint pl. az, hogy az egyik változatban szeretők szerepelnek, a másikban már jegyespár, vagy éppen férj és feleség (mint néhány délorosz és morva mesében); hogy a falu legszebb, vagy legszegényebb árvaleánya és egy előkelő, dúsgazdag

ifjú, vagy egyszerű mesterlegény a szereplők, hogy mi a nevük, (ami legtöbbször egyáltalán nincs megmondva), hogy a legény a háboruban esik el, vízbe ful, vagy más (ismeretlen) okból hal meg, mindezek olyan lényegtelen különbségek, amelyek a mesemondó ízlése (esetleg körülményei) szerint változnak, a kutató szempontjából azonban semmi jelentőségük nincs.

(V.)

Fontosabb ezeknél az a mozzanat, hogy a szeretők elválásuk előtt hűséget fogadnak egymásnak; az ifjú kijelenti: ha három év múlva sem tér vissza, meghalt. (Magy. B. változat.) Egy Weichselburg-környéki szlovén változatban (59.) a fiú megígéri, hogy a megbeszélt helyen egy év múlva *élve, halva megjelenik*. Egy mühlvier-teli német mese hősei pedig abban egyeznek meg, hogy akármelyikük hal is meg előbb, az még egyszer felkeresi élő párját. (56.) Ez a motívum azért érdemel figyelmet, mert kapcsolatban van a halott megjelenésével, még pedig annak magyarázata, megokolásaként van feltüntetve.

(VIII.)

Még inkább fontos egy másik igen gyakran előforduló, de már többé-kevésbé különálló motívum: *a távollevő kedvesét hasztalan váró leány kétségbeesésében egy boszorkánytól kér tanácsot, aki „megidézi” a halott vőlegényt.*

Ez a motívum a rendelkezésünkre álló, közel száz változathból a magyar (A, B, C, D) meséken kívül csak a szláv variánsokban fordul elő. (Egy lengyel balladában, egy morva népdalban és egy szlovén mesében. (45.)

Megtaláljuk a tanácsadó boszorkányt egy délorosz változatban is, (85.) akinek azonban itt már az előbbiektől eltérő szerepe van: A halott férj hetek óta minden éjjel meglátogatja feleségét. Az asszony nem tud tőle szabadulni; már egészen lesóványodott a félelemtől, de nem szólt senkinek. Egyszer egy öreg asszony kér tőle szállást; ennek megmondja, hogy nem adhat, mert halott férje hozzájön az éjjel. Ekkor a banya kitanította az asszonyt: Öltözzön fel menyasszonyi ruhába s mondja azt a halottnak, hogy saját testvér-

bátyja veszi feleségül. Úgy is történt. A férj nagyon csodálkozott: Ki látott már olyat, hogy a testvérek összeházasodnak? De megfelelt rá az álmenyasszony: Hát olyat ki látott, hogy a halott élőhöz jár? Alig hogy ezt kimondta, a szél feltörte az ajtót, elragadta a vámpírt, aki ezután sohasem jött vissza.*

Még inkább eltér a mi boszorkányunktól egy lett mesének a banyája (103.): Volt egyszer egy leány, aki nagyon szeretett táncolni. Férjhez ment, de az ura nemsokára meghalt. Két esztendeig gyászolta, de a harmadik évben erőt vett rajta a táncszenvedély és minden mulatságon ott volt. Egy lakodalomban azonban nem akadt párja. „Hej! ha még élne a férjem, milyen jól táncolnék vele“, sóhajtozott magában. Alig, hogy ezt kimondta, ott termett egy férfi, derékon kapta és táncolt vele, hogy csak úgy porzott. De a nőnek feltűnt, hogy milyen hideg táncosa keze és milyen színehagyott az arca, bizonyosan a sírból jött. Kirántotta magát karjaiból és elrohant; a halott meg utána. Halálfélelmében az asszony eltévesztette az utat és a temetőbe futott. Szerencséjére meglátott egy kunyhót, oda szaladt be, egy vén anyóka ült ott, ehhez fordult, hogy mentse meg. „No, majd meglátjuk, leányom, — felelt a banya, — de akkor meg kell fejtened egy találós kérdést. Az özvegy találgatta egész éjjel, de eredménytelenül. A boszorkány azért nagy kegyesen hazaengedte. Éjjel megjelent az asszonynál egy hófehérbe öltözött lovas fehér lovon és felszólította, hogy menjen vele. Megindulnak. (Közben az ismert párbeszéd.) Egy sírhant mellett álltak meg, ahol a nő nyomban meghalt.

A mese közlöje megjegyzi, hogy ez az anyóka (welju mahte, Geistermutter) a lett néphit közismert alakja, tehénlába van, a temetőben lakik, a túlvilág kulcsát őrzi. Ez tehát már magasabbrendű szellemalak, (akinek régebben áldozatokat is mutattak be), nem azonos a mi boszorkányunkkal.

A találós kérdésnek a lett néphitben rituális jelentősége volt és szoros kapcsolatban állott a halottkultusszal, tehát könnyű megérteni e motívumok főntebbi összekapcsolását.

Mindez azonban már messze vezet a halott völegény történetének boszorkányepizódjától. Itt arról van szó, (amint ezt a magyar A változat legrészletesebben bemutatja), hogy a vénasszony valami

* A halott férj neijéhez jár, v. ö. 41., 42., 74.

bűbájos főzéssel „megidézi“ a holtat. Igen élénken emlékeztet ez Arany János Vörös Rébék c. közismert balladájának soraira:

...„Addig főzte Pörge Dani bocskorát,
Míg elvette a Sinkóék cifra lányát, a Terát.“

Valóban itt is ugyanarról az eljárásról van szó, mint a Lenore=mondában. Arany János kitűnő ismerője volt a népszokásoknak, hiedelmeknek.

A néphit szerint pedig bárkit meg lehet rontani, szándékát, cselekedeteit irányítani, általában teljesen hatalmunkba keríteni, ha az illetőnek valami tulajdonát (főképpen lábnyomát, körmét, haját, vagy ruhadarabját) megszereztük. Ez a hiedelem pedig visszamegy egy primitív, u. n. *praelogikus*, vagy szabatosabban *integritásos* gondolkozásmódra. (V. ö. 126., 134.) Ennek lényege a központosító egyezésbe foglalás: Amit az egésznek valamely részével teszünk, ugyanaz történik magával a központi egésszel is. (Egy ilyen központi egész pl. az ember és minden, ami hozzá tartozik, ami az övé. Amit tehát az ember egy részével, lábnyomával, körmével, hajával, stb. tesz, ugyanaz történik az egész emberrel is.)

Ezt a primitív felfogást a mai napig megőrizték a népbabonák, hiedelmek. Ezek tanúsága szerint az ilyen integritással kapcsolatos műveletek mesterei: a *boszorkányok*.

Igy válik érthetővé a Lenore=történet halottidéző motívuma; de a fentebbiek alapján nyilvánvaló az is, hogy ez az epizód nem szerkesztés része a mondának, hanem (mint erre az alapotívum tárgyalásánál utaltunk) a boszorkánytörténetekből került bele.

* * *

Említettük Benfey találó hasonlatát a mesék és mesemotívumok viszonyáról. Világosan kitűnik ebből, hogy mesemotívum jóval kevesebb van, mint mesetípus.

Elsősorban vonatkozik ez a bevezető motívumokra. Míg u. i. maga a történet, (a mese magvát alkotó motívumok) hely, idő, alkalom, hasonlóság, stb. folytán állandó változásnak vannak kitéve, addig a bevezető részek (amelyek nem tartoznak szorosan a tárgyhoz) mindig ugyanazok maradnak, idővel szinte formulákká merevülnek, mint az eposzok stereotíp jelzői.

Innen van az, hogy egészen más tárgyú történetek gyakran azonos képekkel kezdődnek. A mesélő t. i. nem ragaszkodik az eredeti bevezetéshez, hanem állandó kezdő formulái közül alkalmaz egyet.

Ilyen idegen bevezető történet van a fentebb említett lett mesében, mely a hazai F. változatra emlékeztet; ez pedig az u. n. *Ördögszerető* mesetípushoz tartozik. Ennek a történetnek a tartalma lényegében megegyezik a bemutatott (F.) mesével, csupán a vége más: Az ördögszerető jóslata szerint meghalt a leánynak apja, anyja, végül ő maga. De előzőleg meghagyta, hogy holttestét ne az ajtón vigyék ki a házból, hanem a falon tört nyíláson át emeljék ki koporsóját, a temető árkában hantolják el és ne jelöljék meg sírhelyét. Mindezt azért, hogy az ördög ne találja meg. A leány sírján szép virág nőtt; ezt az arrajáró királyfi leszakítja, hazaviszi. A leány éjelenként kilép a vázából, megeszi a királyfi vacsoramaradékát, kitakarítja a szobát, azután ismét virággá változik. Egyszer a királyfi meglesi, nőül veszi; de a leánynak még két évig titokban kell maradnia, hogy az ördög meg ne találja, mert csak akkor szabadul ki hatalmából. (122.) Erre a mesetípusra még hivatkozunk a halottmegjelzés motívumának (IX.) tárgyalásánál.

* * *

Nemcsak a bekezdésben, hanem teljes egészében eltér a Lenore-típustól (s csak igen távoli rokon vele) a *halottestvér* története, (l. fennebb) továbbá egy Wlislóczki által közölt, Merlin varázsló mondájához tartozó oláh mese (84.) stb. Az ezekkel való kapcsolat számai azonban oly messze vezetnek, hogy ezen értekezés keretét jóval túlhaladják.

Főmotívumok: (IX.—XII.)

IX.

A mondánkban előforduló valamennyi motívum közül legfeltűnőbb és egyszersmind leglényegesebb: a *halott vőlegény megjelenése*.

Láttuk, hogy ez a motívum különböző fejlődési fokokon ment át s különböző magyarázatokat fűztek eredetéhez; de mai — már csak mesében élő — megfogalmazásától visszavezethető egészen kiinduló pontjáig: a primitív népek halotról táplált hiedelméig.

Az a kezdetleges felfogás, hogy a halott mindaddig nem tud sírjában nyugodni, míg itt e földön elintézetlen ügyei vannak, számos más mondában is megőrződött. Az ilyen halott nem kezdheti meg másvilági életét, azért vagy kísértétként jár haza, vagy valami állat alakjában bolyong, vagy a sírjából kinőtt növény által ad magáról életjelt.

Kérdés már most, mennyiben vannak kapcsolatban ezek a rokon történetek a halott vőlegény meséjével: a holt szerető megjelenése önálló motívum-e, vagy ez is idegen, máshonnan kölcsönzött elem, mint a halottidéző boszorkány epizódja?

A halál utáni életnyilvánulás legegyszerűbb és leggyakrabban előforduló alakja az, hogy két szerelmes sírjából, akik az életben nem lehettek egymásé, virág nő ki s ezek összeölelkeznek. Megtaláljuk ezt számos balladában és népénekekben. (*Kis Júlia*, *Landorvári Dorka*, *Péterpáli Mihály*, *Szedervári Kata*, *Szép Lília* balladája.) Legismeretebb a *Kádár Kata* balladája. Az itt szereplő pár egyikének sírjából

„... nevelkedett

Fejérmárvány liliomszál,

A másikkból nevelkedett

Vörösmárvány liliomszál.

Ott is addig nevelkedtek,

Míg össze nem ölelkeztek.”

Fontosabbak ennél azok a típusok, amelyekben maga a halott kel életre.

Ilyen a *Jávorfa mese*: A megölt királyfi sírján jávorfa (nád) sarjad, egy arra vetődő pásztor sípot vág belőle, amely magától szó= lal meg és leálcázza a gyilkosokat. A megölt ifjú gonosz testvére földhöz vágja a furulyát, de ekkor maga a halott támad fel a hang= szerből, aki most élve vádolja gyilkos bátyjait. A bűnösök elveszik büntetésüket, a trónt a feltámadt, legifjabb királyfi kapja. (Más típu= sokban a magát biztonságban érző gyilkos szólja el magát, vagy a megölt utolsó szava, egy vérző csont, vagy madár leplezi le a gyil= kost.) (V. ö. 128. I.)

A *Gonosz mostoha* mesében az új királyné megöleti gyűlölt mostoha gyermekeit. Sírjukon két fa nő, amelyek suttogásukkal a gyilkost vádolják. A királyné ráveszi férjét, hogy vágassa ki a két fát, ágyat készített belőlük, de a deszkák ropogása is a gyilkost fenye= geti. Az ágyakat tűzbe dobják, egy szikra az éppen ott legelésző báránka szájába repül, amelytől ez két aranybárányt ellik. A gonosz asszony ezeket is megöleti, de szívüket a patak sodra elmosza, egy öreg halász hálójába kerülnek. A két gyermek életre kel. Mint éne= kes apródok a királyi udvarba mennek s leleplezik gonosz mos= tohájukat. (112.)

Ezzel a típussal közel rokon egy ó-egyiptomi mese: *A két fítestvér*. Ebben a királynévá lett hűtlen feleség kivágatja azt az akác= fát, amely kapcsolatban van első férjének, Bataunak életével. (Integri= tás!) Amint az akác kidől, a férfi holtan rogy össze. De bátyja életre kelti. Hogy a gonosz asszony üldözésétől megmeneküljön, Batau bikává változik. A királyné leöleti, de egy vércseppjéből két perzsafa nő. Midőn a gyilkos ezeket is kivágatja, egy száalka a szá= jába repül. Ettől az asszony fiúgyermeket szül, aki nem más, mint Batau. Midőn felnőtt, elfoglalta a trónt és megbüntette gyilkosát. (130.)

Az *Álmenyasszony*-ról szóló mesében egy gonosz leány meg= öleti a királyfi jegyesét s maga lesz királyné. A megölt leány arany= hallá változik, ennek pikkelyéből fa nő. A kivágott fa egy deszkájá= ból pedig új életre kel a meggyilkolt leány. Az udvarhoz kerül, elmeséli történetét, a királyfi felismeri s az álmenyasszonyt kivé= gezteti. (123.)

Ide tartozik végül a már bemutatott *Ördögszerető* típus is. (44. lap.)

Mindezekben a történetekben — épp úgy, mint a Lenore=mondában — közös mozzanat: a *halott életrekelése*.

Csak hogy a rokon típusokban a *hős gyilkosság áldozata lesz és csak különböző átváltozások után nyeri vissza életét, hogy bosz=szút állhasson gyilkosán. Ezzel szemben a halott vőlegény maga kel ki sírjából és megjelenik kedvesénél.*

A mondák közti rokonság kétségtelen ugyan, de az eltérés oly lényeges, hogy a *Halálvőlegény=motívum* nyilván külön, önálló *fejlemény*. A hasonlóság onnan magyarázandó, hogy valamennyi típus gyökerei ugyanabba a primitív felfogásba (t. i. a halotttól való kezdetleges hiedelembe) nyúlnak vissza.

*
*
*

Ugyanez a motívum (a holt megjelenése) van meg a *Halott=testvér* mondában is. Hogy a két monda egymástól nem független, egészen nyilvánvaló, de a kettő viszonyára vonatkozóan még pusztá feltevésekbe bocsátkozni is meglehetősen nehéz.

Éppen így nem lehet megállapítani egy, a Grimm=mesékből közismert rokon típussal (Das Totenhemdchen) való kapcsolatot sem. Itt a halott gyermek jelenik meg anyja előtt. Tekintve azt, hogy e mesét már a XII. században feljegyezték, (vö. 100. 488. l.) igen régi eredetűnek kell tartanunk s nem lehetetlen — bár nem is bizonyítható, — hogy a Lenore=monda szerzője innen kölcsönözte a halottmegjelenés motívumát.

XII.

A Lenore=történet variánsai néhány verses ballada=változat kivételével mese, azaz próza alakjában fordulnak elő. Feltűnő azonban, hogy midőn a halott vőlegény lovára ülteti kedvesét és megindul vele a temetőbe, csaknem minden mesébe be van iktatva egy verses pár=beszéd, amely az összes változatokban csaknem szóról=szóra egyezik:

Jaj! de szépen süt a hold,
Egy eleven meg egy holt.
Félsz=e, édes rózsám?
Dehogy félek, ha veled vagyok.

*

Ösztrák:

Wie scheint der Mond so helle,
Wie reiten die Toten so schnelle,
Fürchtest du dir?
Warum soll ich fürchten mir,
Bist ja du bei mir. (56.)

Német:

Wie sheint der Mond so hell,
Wie reiten die Toten so schnell,
Anamire,* fürchtest dich nicht?
Warum sollt ich fürchten mir?
Ich hab doch meinen Schatz bei mir. (97.)

Francia:

La lune t' éclaire
La mort t' accompagne,
N'as tu pas peur?
— Non, je n'ai pas peur avec toi!

(Terád süt a holdvilág,
Téged kísér a halál,
Nem félsz?
Nem, veled nem félek!) (44.)

Holland:

't maantje schynt zo hel,
myn paardtjes lope zo snel,
soett liefkje, rouwt't w niet?

(Mai helyesírással:

't maantje scheint zoo hel
mija paardjes loopen zo snel [vlug]
zoet, liefje, rouwt't u niet?

A hold ragyog oly fényesen,
Lovaim vágtatnak oly sebesen,
Édesem, kedvesem, nem bánod?) (56.)

* A leány neve.

Svéd:

Månan skiner
Dödmån rider
Är du inte rädder än, Bolla?

(Fénylik a hold,
Nyargal a holt,
Mégse félsz, Bolla?) (4.)

Izlandi:

Mánnin lídr
daudinn ridr
sér du ekki hvítan blett
é huakka minum? Garún, Garún!

(Síklik a hold,
Vágtat a holt,
Nem látod a nyakamon a fehér foltot?
Garún, Garún!) (56.)

Szlovén:

Glej, kako lepo mesec sveti
in kako hitro mrtvi jasejo!
Ali te ni nič strah?

(Nézd, mily szépen ragyog a hold
és milyen gyorsan vágtat a holt.
Nem félsz?) (59.)

Lengyel:

Hei! Hu! Alszanak az emberek,
A kakasok is pihennek,
A holtak azonban vágtatnak
S magukkal élőket visznek,
A világűrben körül. (45.)

Litván:

A hold világít mint a nap,
Nyargal egy legény kedvesével,
Élő leány, nem félsz a holtól? (45.)

Lett:

Világosan süt a hold,
Merészen vágat a holt,
Nem félsz főlem kedvesem? (103.)

Kisorosz:

Fénylik a hold, táncolnak a szellemek,
A halott magával egy szép leányt vezet.
Leány, leány, nem félsz? (45.)

*

A felsorolt szószerinti idézetekből kitűnik ennek a verses rész= letnek csodálatos egyöntetősége a különböző népi változatokban.

Más mondákban is megtaláljuk azt a jelenséget, hogy a prózai történetbe egy kis verses rész van beleillesztve (Vö. 124.), amely minden variánsban csaknem teljesen azonos.

Ebből a körülményből (t. i. egy versnek valamilyen monda=típusban való következőes előfordulásából) két fontos következtetést vonhatunk le:

1. A prózai szövegben előforduló vers a legtöbb esetben nem utólagos betoldás, hanem éppen ellenkezőleg valami régi éneknek megmaradt csökevénye s eredetileg az egész történet versbe volt szedve. Az ilyen egykori históriás verseknek u. i. gyakran az a sorsa, hogy mind kevesebbet emlegetve teljesen kivesznek az emlé= kezetről, csak a legjellemzőbb, legtipikusabb (vagy gyakran ismételt, refrain=szerű) sorok maradnak meg. Az esemény fővonala él ugyan továbbra is a különböző mondákban és mesékben, de újra meg újra átalakítva, idegen motívumokkal tarkítva s az eredeti verses énekre már csak a néhány fennmaradt, stereotíp sor emlékeztet.

2. A megőrzött verssorok egyöntetősége arra enged következtetni, hogy az ilyen balladás (azaz verses) eredetű mondák nem különböző helyeken, egymástól függetlenül alakultak ki, hanem egy embernek — bizonyára valami vándorénekessel — a szerzeményére vezethetők vissza, aki vagy saját, ihletett lelkében fogamzott, vagy már meglevő, ismert motívumokat szedett versbe.

Az ilyen vándor dalosoknak persze nemcsak az ének szerzésében, hanem annak elterjesztésében is fontos szerepük volt.

A fennebbieket alapján nagyon valószínű, hogy a *Halálvölégény* mondatípus is legrégebbi alakjában ott fogamzott meg valamelyik kóbor hegedűs nótafáján, annak hajtásai terjedtek el és sarjadtak új életre Európa csaknem valamennyi népének mondakincsében. (A nem tárgyalt X., XI. motívumok lényegtelenek, magyarázatra nem szorulnak.)

Befejező motívumok: (XIII.—XVIII.)

A túlvilágon „örök tavasz nevet, az erdőkben a vadak, a folyókban szinte pizsegnek a halak, minden munka, fáradság nélkül, bajtól, nyavalyáktól menten, mindennek bőségében foly szünetkezés nélkül az élet.“

Ebbe az ideális világba költöztek haláluk után honfoglaláskori őseink a mult század egyik buzgó ősvalláskutatójának elgondolása szerint. (111.)

Vajjon így volt-e, vagy sem, nehéz eldönteni. A másvilági életet — innen a mi nagy sártekenkről — mindenki saját ízlése szerint képzelheti el.

A primitív ember — mint láttuk — egyszerűen a földi életet vetíti át a túlvilágra, ahol mindenki folytatja saját életmódját és ahol az embernek feltétlenül szüksége van — *házastársra*.

Ezért jön vissza a halott férfi és viszi magával élete párját is.

Ez a hiedelem változás nélkül fennmaradt, mert cselekvés, akció jellege volt, de már a hozzáfűződő magyarázatok a különböző korokban másként alakultak.*

(XIII., XIV.)

Amint a halott megjelenését többféleképpen okadatolják, éppúgy a halott által elragadott nő is más-más sorsra jut.

Hogy a halott élő feleségét (kedvesét) saját lakóhelyére, a temetőbe viszi, az egészen természetes és következetes. De mi történik az akár saját jószántából, akár akarata ellenére odakerült nővel?

* Vö. számos közismert babonát, amelyeknek cselekményei az egykori integritásos felfogásból maradtak fenn, de idők folyamán új magyarázatot nyertek: Levágott haját, körmöt nem szabad eldobni, mert (új magyarázat) tűz lesz, vagy nem megy férjhez az illető, stb.

A történet legegyszerűbb (s az ősi gondolkodásmódnak megfelelő) befejezése az, hogy a leány, nem tudva hazamenni, meghal kedvese sirjánál. Valóban, a változatok legtöbbszörében az árván maradt szerető sem sokkal éli túl korán elköltözött párját.

De a humanisztikusabb felfogás már nem engedi, hogy az élő leány egyszerűen a halott vőlegény martaléka legyen, hanem megmentésére törekedik. (Így érthető a halott ifjúnak és kedvesének ellenséges szembeállítás.) Igaz ugyan, hogy ha meg is szabadul a leány a halottaktól (vö. XVI. motívum), akkor sem sokkal éli túl kedvesét: Vagy ott idegenben leli halálát, ahova vőlegénye elvitte, vagy pedig csak hosszas vándorlás (két év, három hónap, stb.) után ér haza, de akkor is hamarosan meghal.

(XV.)

Amint a szerelmesek a temetőbe érnek, a leány észreveszi, hogy a fehér lovas már nem az ő kedvese, csak annak túlvilági mása; igyekszik tehát megszabadulni tőle. Ezért, midőn a halott felszólítja, hogy menjen le a sírba, vonakodik, különböző kifogásokat talál ki. Leggyakrabban előre küldi az ifjút, hogy *mutassa meg neki, hogyan kell bebújni a sírgödörbe*, mialatt ő maga elfut.

Ezt a motívumot más történetekben is gyakran használja fel szabadulására a veszélyben forgó mesehős. Egy nagyon elterjedt mesetípusban: a *Jancsi és Juliská*-ban (Grimm: Brüderchen und Schwesterchen) pl. a gonosz boszorkány a kemencébe akarja dugni a gyermekeket. Kérésükre azonban először maga a banya *mutatja meg, hogyan kell a sütőlapátra felülni* s Jancsiék ezt a pillanatot felhasználva betaszítják a vén gonoszt a kemencébe. (110.)

Azonban a halott vőlegény is él a gyanú-pörrel s a leánynak már előre megfogja a kendőjét (magyar D. változat), hogy el ne szökhessék, sőt egyenesen be akarja rántani a sírba. (43, 45, 56, 59, 85.)

A kétségbeesett leány persze minden áron szabadulni akar: Miután hiába könyörög a halottnak, hogy ne temesse el élve, azt kéri (egyik lengyel variánsban 45.), hogy legalább kendőjét terítse a koporsóba s mialatt a halott ezt a kérését teljesíti, elfut.

Máskor meg úgy csalja meg a leány a holtat, hogy batyuját dobja a sírba maga helyett (magyar B. vált., 59.) és elmenekül.

A legény persze nem hagyja annyiban a dolgot, hanem — amint a hazai palóc (A.) változat jóhumorú mesélője mondja: — „kiteremtézik“ a sírból és üldözőbe veszi a szökevényt.

(XVI.)

A Lenore-monda befejező motívumai között legérdekesebb és leggyakoribb a *kiterített halott jelenete*: A sírtól elfutó leány bemenekül a legközelebbi házba, ahol éppen egy halott fekszik. Az üldöző is csakhamar ott terem, de a házba már nem tud bemenni. (Egy litván változatban azért, mert a leány rózsafüzérét kötötte a kislincsre. 45.) Kívülről bekiált halott társának, hogy adja ki a leányt. Ez már fel is kel, hogy teljesítse a kérést, de ekkor megszólal a kakas (ritkábban harangszó), a halottak ideje lejárt s a leány halálos izgalom és rettegés után végre megmenekül.

Az egyik szláv változatban a leány — mintegy öntudatlanul — letépi nyakékét s annak egy gyöngyszemét vágja a fekvőhelyéről felkelt halotthoz. Erre a holt elvágódik, de ismét felkel s a szorongatott helyzetben levő leány ismét egy gyöngyszemmel akadályozza meg a halottat szándéka teljesítésében. Ez a kétségbeesett játék így megy mindaddig, míg a gyöngyök el nem fogynak, de ekkor szerencsére felhangzik a megváltást jelentő kakasszó. (45.)

Egy litván mesében úgy menekül meg a leány, hogy mesét mond mindaddig, amíg a kakas meg nem szólal. (45. Vö. az Ezerégyéj-mesék keret-motívumát.)

Ehhez nagyon hasonlít egy délorosz történet: Itt a szobában fekvő halott először lábát mozditja meg; erre a leány odadobja övét, mire a halott kiszól társának: nem tudok felkelni, mert össze van kötve a lábam. Társa ismét bebocsátást kér. A halottnak most a keze mozdul meg; de a leány rádobja nyakláncát, tehát most sem tud felkelni, mert meg van kötve a keze. Harmadszorra pedig a halott nyakát láncolja le a leány hajszaágjával, míg végre a kakasszó megszabadítja a veszélyből. (85.)

Egy kisorosz mesében három halott is van a házban, ahova a leány bemenekült, sőt még az üldözője is bejön. De nem halott társai engedték be; ezek egyáltalán nem örülnek a jövevénynek. A leányt pedig nem akarják neki odaadni, mondván, hogy az ő házukban van, tehát nekik van hozzá jussuk. Persze a halott szerető sem

mond le egykori kedveséről. A holt vetélytársak közt parázs vere= kedés támad, melynek kimenetelét a tragédia hősnője remegve várja, mígnem a kakasszó véget vet az ádáz küzdelemnek. (45.)

De az igazi tragédia nem végződik szerencsés kimenetellel. Erre is találunk példát a Lenore=monda változatai közt. Egy kisorosz történet két halottja, t. i. a holt vőlegény és a kiterített halott oda= mennek a leányhoz, megragadják, egyik a jobb, másik a bal lábánál fogva és kettészakítják. (45.)

Nincs tudomásunk arról, hogy a kiterített halott jelenete más történetekben is előfordulna. Nyilvánvaló, hogy ez a *motívum már eredetileg is a Lenore=mondához tartozott*, éppúgy mint maga a főmotívum: a sírjából felkelő halott, aki elragadja élő kedvesét.

(XVII.)

Az a hapy=enddel végződő palóc mese (hazai B. vált.), amely= ben a leányt feleségül veszi egy előkelő, deli ifjú, egészen idegen a Lenore=mondatípus változataiban.

Nyilvánvaló, hogy ez csak a mesélő hozzátoldása, a hallgató= ságot megnyugtató és kielégítő befejezése az egyébként szomorú tör= ténetnek. (Ebben a mesében egyébként is sok az ilyen hatásos kiszínezés: a halottidézés aprólékos részletezése; tíz, száz, majd meg= számlálhatatlan halottal való találkozás, stb.)

(XVIII.)

Feltűnő a soproni hienc változatunk *csont=epizódos* befejezése: A halottaktól megszabadult leány (a kiterített halott jelenete után) a sekrestyés házában él. Egyszer — amint a tyúkok tojásait szedte össze, a halott kamrában — egy kis csont tapadt a kezére. Ezzel a kis csonttal, — mint vőlegénnyel — megesküdött a templomban; még esküvője utáni éjjel meghalt és eltemették kedvese mellé.

Ennek a motívumnak szakasztott mását megtaláljuk egy szlo= vén mesében, (59.) még pedig hazai változatunknál részletesebben, indokoltabban: A leány már két éve élt ott, hoya vőlegénye elvitte, (miután a kiterített halottól és kedvesétől megszabadult). Egyszer ki= ment a temetőbe. Kedvese sírján meglátott egy tojást. Amint fel

akarta venni, ujára tapadt egy kis csont, amit sehogysem tudott eltávolítani. Ekkor a pappal ment ki a temetőbe. A lelkész imájára megszólalt a csontocska: Addlg nem bocsátom el a leányt, amíg haza nem külditek a kilencedik országba, én sem leszek addig megváltva. A leány haza is került, de nemsokára meghalt.

Ebből tehát kitűnik, hogy a csont képében maga a halott szóval meg, (integritás) de nyilvánvaló az is, hogy ez az egyezés nem lehet pusztá véletlen, amint ezt majd a magyar változatok eredetének vizsgálatánál részletesebben megvilágítjuk.

A szerzőség kérdése.

„A népajkon elterjedt epikus termékek keletkezési helyét ki-nyomozni, ősi formáját megállapítani, legtöbb esetben hiú törekvés. Keletkezése rendesen régi időkre megy vissza, ahonnan ellenőrizhe-tetlen utakat tett meg, diasporája közben proteusi változásokon ment át, multja tehát még nagy vonásokban is alig deríthető ki. A kutató eljuthat bizonyos valószínű feltevésekig, de vállalkozását biztos, rész-letekbe világító eredmény a legritkább esetben jutalmazza. A tapasztalatok nyomán még általános elvek sem állíthatók fel; lehet, hogy a meglevő szövegpéldányok közül a legteljesebb volt az őstípus, lehet, hogy a leggyarlóbb forma, amely később, esetleg máshol kerekült ki teljes történeté.” (127. 134. l.)

Ezt a sok igazságot tartalmazó megállapítást szem előtt tartva, a *Halálvölégény*-monda keletkezési helyének és idejének, valamint szerzőjének vizsgálatánál csupán feltevésekre kell szorítkoznunk.

Láttuk, hogy a történet gyökerei egy *általános, primitív* hiede-lembe nyulnak vissza, ez tehát a monda keletkezésének helyére nézve semmiféle támpontot nem nyújt.*

Igy tehát csupán a rendelkezésünkre álló változatokból követ-keztethetünk a monda keletkezési helyére.**

Az egyes variánsok feljegyzési helyei azt mutatják, hogy mon-dánk a szlávok, még pedig az északi szlávság területén a legelter-jedtebb. Ezen a csehek, morvák, vendek, lengyelek, litvánok, lettek, oroszok lakta területen általában egységes formát találunk.

Ettől nyugatra már egyre ritkábban és eltérőbb alakban buk-zhatnak fel a Lenore-mondatípus változatai. Ez a jelenség már magá-

* Nem lehetetlen, bár nem is bizonyítható Wlislóczki feltevése. E szerint a mondakör Indiában alakult ki. (70. 1896. 349. l.)

** E szempontból legcélszerűbb és legszemléltetőbb volna a variánsok elterje-désének térképen való ábrázolása. Sajnos ebben meggátolt egyfelől az a körülmény, hogy több változathoz a legnagyobb utánjárással sem lehetett hozzájutni, másfelől a nyomdaköltségnek tetemes, ily esetben szinte horribilis nagysága.

ban oda utal bennünhet, hogy a *monda eredetét szláv földön keressük*.

Megerősíti ezt a feltevést egy másik körülmény is: A kiterített halott jelenete (amely — mint láttuk — a mondának szerves része; (Vö. XVI. motívum) ezen a területen csaknem valamennyi változatban megvan, míg a többi népek Lenore-történeteiben (a magyar kivéve) csak szórványosan és töredékesen fordul elő.

A szláv eredet mellett szól végül még egy harmadik mozzanat is: Említettük, hogy a délszlávoknál az u. n. „Halottestvér“ típus van elterjedve (l. fennebb). Sismanov, továbbá Wesselowszky és Wlislóczki nagyon valószínű feltevése szerint a két mondakör feltélenül kapcsolatban van egymással (esetleg egyik a másikból fejlődött ki.)

Valószínű már most, hogy mondánk, illetőleg a történetek egyike, a két típus előfordulási területének határvonalán keletkezett.

Ezt — a tiroli Alpok gyalogösvényeinek módjára — hiányosan jelzett utat keresve, a *délorosz síkságra* jutunk. Ebből azonban még nem következik feltétlenül — noha nem is lehetetlen, — hogy a monda itt keletkezett, (amint ezt Psichovis állítja: Meg kell elégednünk — nagy általánosságban — a szlávok lakta vidékkel.)*

A történet keletkezési helyének szűkebb hazáját a szláv területen belül — kellő adatok híjában — megállapítani nem lehet. A feltevéseknek itt már vajmi kevés, jóformán tisztán lélektani alapjuk van.

* * *

A halott *vőlegény* motívuma közelebb áll az ősi hiedelemhez, mint a halott *testvér* megjelenésének története. (Vö. hogy a halott *feleségét*, vagy *kedvesét* kell feláldozni, nem pedig *testvérét*.)

Másfelől két szerelmes sorsa inkább felkelti az érdeklődést, többet foglalkoztatja a nép (meg a művelt ember) lelkét, mint az egymást szerető testvérek meséje. A szerelem a leggyakrabban előforduló téma nép- és műköltészetben egyaránt.

Ennek a körülménynek figyelembevételével talán megkockáztatható az a feltevés, hogy a két rokon monda közül a „Halott vőle-

* Itt felmerülhet az a kérdés, hogy ha a monda szláv földön alakult ki, hogy került el olyan távoleső vidékekre, mint pl. Anglia, vagy Izland szigete? A mondának, balladának ilyen vándorlása azonban a folklórban egyáltalán nem ritka jelenség. Ha egyszer valamely történet az énekesek lantjára került, az előtt — mondhatni — „megnyílt az érvényesülés útja“ és hihetetlen távolságban elterjed. Nem is szólva a középkori nagy népvándorlásokról, amikor a legkülönbözőbb népek kerültek egymással érintkezésbe és kicserélték szellemi termékeiket.

gény“ története az eredeti s a „Halottestvér“=típus már csak ebből való, másodlagos fejlemény.

Érthetővé válik ebből egyszersmind a *Lenore* (*Halott vőlegény*) motívum jóval nagyobb elterjedtsége is.

Minthogy pedig a *Halottestvér* meséje főleg (és csaknem kizárólag) a déli, balkáni szlávok közt van elterjedve, valószínű, hogy ez a történet itt keletkezett. Eredőjét, azaz a *Halott vőlegény* motívumát pedig a szlávok, vagy már északi testvéreiktől való elválásukkor hozták magukkal, vagy későbbi átvétel útján ismerték meg. Akárhogy is történt, a mondát igen réginek kell tartanunk. Régiségét bizonyítja Sismanov is (80.) azzal, hogy Bulgáriában a holt testvéréről szóló dalokat az ősi lakodalmass énekek közt is megtaláljuk. (Szerinte esetleg még keletről hozták volna.)

Ezek alapján a *Lenore*=monda keletkezési idejét bátran vihetjük vissza az északi és déli szlávok szétválásának korába, vagy legalább egy ettől nem nagyon távoli időszakba, körülbelül a VI.—VII. századba.

* * *

A monda, illetőleg ballada szerzője, amint ezt már a történet verses részletének tárgyalásánál (XII. motívum) megállapítottuk, valami énekmondó lehetett.

Hogy milyen volt az arche=típus, azaz a monda eredeti alakja, azt ma már nem lehet megállapítani. Minden valószínűség szerint megvoltak benne azok a motívumok, amelyek a legtöbb változatban ma is megtalálhatók:

A vőlegény elesik a csatában. (VI.)

Kedvese hűségesen várja. (VII.)

Halottidéző boszorkány. (VIII.)

A halott megjelenik, magával viszi kedvesét a temetőbe. (IX.=XIII.)

Kiterített halott jelenete. (XVI.)

A halott megjelenésének motívumát — mely az egész történet alapja, — egy megőrződött mítikus hiedelemből (esetleg már egy meglevő történetből) kapta a szerző; de ennek költői formába öntése az ismeretlen énekmondó oly tehetségére vall, amelyet méltán megírigyelhetnénk a napjainkban minduntalan fel-felbukkanó fűzfapoéták.

A főbbi motívumok nagyrésze a halott megjelenésének kialakításával önként adódik.

Különálló epizód csak kettő van: a halottidéző boszorkány és a kiterített halott jelenete.

Ezek közül az első (ha ugyan benne volt az őstípusban) — mint láttuk (VIII.) — a boszorkány=históriákból került bele a mondába, a második nyilván eredeti motívum.

A magyar változatok eredete.

A Lenore=mondával kapcsolatban még egy fontos kérdés vár megoldásra: Honnan került hozzánk a „Halálvőlegény“ története.

A feljegyzett változatok annyira egységesek, (nem számítva a csak részben idetartozó, vagy töredékes F, G, H=t), hogy feltétlenül szoros kapcsolat van közöttük: *egy közös tőnek a hajtása valamennyi.* De milyen földből sarjadt ki ez a fa, amelynek gyümölcsei — a közmondással ellentétben — olyan messzire hullottak egymástól, mint Nógrádmegye és az erdélyi Csikbánság.

Költői művek hasonlóságának, egymásból való származásának vizsgálatánál sohasem a kiemelkedő főmotívumok azonossága az irányadó, hanem éppen ellenkezőleg az apró, egészen jelentéktelen részek egyezése vezet bennünket az igazság kiderítéséhez.

Irodalmunkba már Arany János bevezette Zrínyi és Tasso tanulmányában azt az eljárást, amelyet a költői motívumok vándorlásának kutatásánál követnünk kell, t. i. filológiai és lélektanilag megvilágító, összevető módszert. A folklór=termékek összehasonlító vizsgálatánál is ez bizonyult legcélravezetőbbnek.

Ez alapon vizsgálva mondánk hazai változatait, illetőleg az ezekben előforduló egyes motívumokat, először is két feltűnő jelenséget kell kiemelnünk:

1. A bevezető történetek közt szereplő *boszorkány=epizód* a magyar változatokon kívül csak néhány szláv mesében van meg. (Vö. VIII. motívum.)

2. A mi variánsainkban elterjedt *kiterített halott jelenete* leggyakrabban szintén a szláv változatokban található meg.

Ez a két körülmény tehát nagy általánosságban a szlávokhoz utal.

De figyelmesen bogozva a különböző változatok összekuszált fonalait, még nagyobb eredményt is elérhetünk, persze csak az esetben, ha a csomót nem vágjuk ketté, mint egykor Nagy Sándor.

Egyik hazai változatunk (B.) egy egészen különös jelenettel, a *csont=epizóddal* végződik. (Vö. XVIII. motív.)

Említettük, hogy ez a motívum csupán egy szlovén mesében fordul elő s a két történet részletes egyezése nyilván nem független egymástól. Ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy mindkét variánsban:

1. a legény megigéri, hogy bizonyos idő elmultával élve, halva visszajön,

2. a leány batyuját dobja a sírba,

3. a halott=kamrába — sekrestyés házába — fut be,

4. a kiterített halott jelenete után a sekrestyénél él,

5. összeszedi a tojásokat;

talán nem lesz valószínűtlen az a feltevés, hogy a magyar B. változat eredetije ez a szlovén mese.

Mínthogy pedig a kissé különös (éppen ezért elhagyott) csont-epizódtól eltekintve a B. mese csaknem minden motívumát megtaláljuk a főbbi magyar variánsokban is, bátran tekinthetjük a B. történetet a legrégebbi magyar változatnak s a többiek közös őskének.

Hogy ez a Krainában, Weichselburg környékén feljegyzett mese hogyan került hozzánk, azt igen könnyű megérteni: A horvát-szlovének lakta terület hazánkra (Nagy-Magyarországra) is kiterjedt. Tudva azt, hogy a határon élő nép mindig kétnyelvű, egyszerű népi átvételre gondolhatunk. Mínthogy azonban ilyen esetben szokatlan az átvett anyagnak pontos, aprólékos, részletekig menő megtartása, valószínűbb, hogy e monda mesterséges uton került hazánkba, vagyis vándorénekesek honosították meg.*

* A különféle nyelvű balladák azonosságára kitűnő példákat találunk Köhler-nél (III. 229): A halottnak vélt katona hazatér évek múlva, otthon felesége máshoz ment férjhez, de gyermekét elviszi magával; ezt csak énekesek ültethették át. (117.)

Összefoglalás.

A Lenore-mondára vonatkozó, meglehetősen szétágazó fejtegetéseinkről az alábbiakban adhatunk összefoglaló áttekintést:

1. A történet alapja egy, a halottra vonatkozó primitív hiedelem, mely különböző fejlődési fokokon ment át.

2. Ebből a hiedelemből a szlávok közt alakult ki a monda, körülbelül a VI.—VII. század folyamán.

3. Eredeti formája ballada volt.

4. Szerzője vándor énekes, aki a monda főmotívumát (akár az egykori hiedelem megőrzött hagyományából, akár már valamilyen kialakult történetből) készen kapta, új elemként legfeljebb csak a kitérített halott jelenetét adta hozzá.

5. Hazánkba a krajnai szlovénektől került a monda, énekmondók honosították meg.

* * *

Mindezek természetesen csak feltevések, amiket kétségtelen biztosságú adatokkal alátámasztani nem lehet. De azért igyekeztünk a valószínűség keretein belül maradni s talán nem ragadott el a gyakran igen csábító, nagy igazságok kiderítésének vágya, mint pl. egy szimbólista mítosz-kutatót, aki így magyarázta meg egy török és egy norvég monda rokonságát: „Ha a ló helyébe a fiatal asszonyt tesszük, s a széjjel vagdalt tehénszív helyett egy, a homlokhoz dobott tojást, a két mese teljesen összevág. (114. II. 161. l.)

Életrajz.

Ezen értekezés írója született Szegeden, 1912. évi augusztus hó 7-én. Elemi- és középiskoláit Szegeden végezte. Érettségét tett 1930. június 12-én. Az 1930—31. évtől 1933—34-ig a Szegedi Magy. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem bölcsészeti karának magyar-német szakos rendes hallgatója volt. Alapvizsgálatot tett 1932. május 20-án. Szaktárgyai mellett nyolc féléven át hallgatott néprajzi előadásokat. A német nyelv elsajátítása céljából több ízben hosszabb ideig tartózkodott Németországban (München, Berlin, Stettin) és Ausztria valamennyi nagyobb városában. Azon kívül két nyáron át volt Finnországban, valamint Lengyel-, Lett- és Esztországban. — Egyetemi pályázatokon Szeged-felsőtanya néprajzi monográfiája (1931), A magyar ősvallás a múlt században (1933) c. dolgozataival jutalom-, ill. pályadíjat nyert. — Szeged-felsőtanya és népe c. monográfiával a Turul Szövetség országos néprajzi pályázatának első díját nyerte. (1933). — Kisebb tárcái, cikkei jelentek meg hírlapokban, stb. — Szakvizsgálatot tett 1934. május hó 23-án.

Szükségét érzem, hogy e helyen is kifejezzem leghálásabb köszönetemet mélyen tisztelt professoromnak, *dr. Solymossy Sándor* egyetemi ny. r. tanár úrnak, aki figyelmemet erre a szép témára ráirányította s dolgozatom készítése közben is szíves készséggel nyújtott felvilágosítást, valamint gazdag szakkönyvtárának rendelkezésemre bocsátásával megkönnyítette munkámat. Köszönetet mondok továbbá *dr. Bálint Sándor* egyetemi m. tanár úrnak, valamint a *Budapesti és Szegedi Egyetemi Könyvtár* s a *Somogyi Könyvtár* tisztviselői karának, akik mindenkor készséggel állottak rendelkezésemre.

Tartalom

Előszó	3
I. A Lenore-monda irodalma	5
II. Egyéb forrásmunkák	10
III. Bevezetés	13
IV. A monda hazai változatai	14
V. A monda alapmotívuma	27
a) A monda elméleti irodalma	29
b) A monda keletkezése	33
c) A monda fejlődése	37
VI. Bevezető motívumok	40
VII. Főmotívumok	45
VIII. Befejező motívumok	51
IX. A szerzőség kérdése	56
X. A magyar változatok eredete	59
XI. Összefoglalás	61

AUS DEM VOLKSKUNDLICHEN INSTITUT
DER KÖNIGLICHEN FRANZ JOSEFS UNIVERSITÄT ZU SZEGED
DIREKTOR: Dr. ALEXANDER SOLYMOSSY

=====
Nr. 8.
=====

Literatur über die Lenorensage.

Siehe S. 3–11. Im Text werden die einzelnen Werke durch die dort angegebenen fettgedruckten Ziffern bezeichnet.

L. BENKÖ:

DIE GESCHICHTE DES TOTENFREIERS

LENORENSAGE

(DEUTSCHER AUSZUG)

Literatur über die Lenorensage.

Siehe S. 5—11. Im Text werden die einzelnen Werke durch die dort angegebenen fettgedruckten Ziffern bezeichnet.

Einleitung.

Der Kern der Lenorensage ist folgender:

Der Bräutigam oder Geliebte des Mädchens stirbt in der Ferne; aber der „Totenfreier“ kommt, nimmt sie auf sein Pferd und fliegt mit ihr in wildem Rennen in den Friedhof. Das Ende der Geschichte ist verschieden: Entweder vereinigt der Tod die Liebenden, oder aber der Bräutigam will das Mädchen ins Grab mitreißen, aber es gelingt ihr, zu entfliehen.

Woher stammt diese Sage? Wo und wann ist sie entstanden? Wer ist der Verfasser? Was hat er selbst gedichtet, was aus anderen ähnlichen Geschichten entlehnt? Ferner von ungarischem Gesichtspunkte aus: Woher ist die Sage zu uns gewandert? — Diese Fragen können wir erst nach einzelnen ausführlichen Forschungen zu beantworten versuchen.

Die ungarischen Varianten der Sage.

Auf dem ungarischen Boden kommen acht Varianten der Sage vor; darunter fünf ganz oder teilweise ähnliche, die drei anderen weichen mehr oder weniger ab. Diese sind nur in Bruchstücken aufgezeichnet.

Die vollständigste und ausführlichste Variante teilen wir hier in wortgetreuer Übersetzung mit (Vergl. 84).

Wo es war und wo es nicht war, selbst jenseits des Ozeans war es, da war einmal eine Maid. Sie hatte weder Vater noch Mutter; aber in dem Dorfe, in welchem sie lebte, wurde sie vom schönsten Burschen geliebt; sie lebten mit einander, wie die Turteltauben im Walde. Gar bald setzten sie ihren Hochzeitstag fest und luden ihre Bekannten ein; die Maid lud ihre Taufmutter ein, der Bursche seinen Busenfreund. Die Hochzeit sollte nach einer Woche abgehalten werden, aber da brach im Lande Krieg aus. Der König befahl dem Volke, das Schwert zu schärfen, denn man müsse gegen den Feind ziehen. Die schmucken Burschen strömten alle unter die Fahne des Königs, gleich dem Bienenschwarm, sie ritten auf stolzen, geschmückten Rossen herbei. Auch Hans nahm Abschied von seiner Braut: „Nach drei Jahren kehre ich zu dir zurück, mein Täubchen, bis dahin warte auf mich; fürchte dich nicht, selbst unter tausend Maiden bewahre ich meine Liebe zu dir.“ Die Maid begleitete ihn bis zur Grenze und schwur dann weinend, dass sie um alle Schätze der Welt keinen anderen heirate, sondern wenn es sein muss, selbst 10 Jahre auf Hans warte. Der Krieg dauerte zwei Jahre lang, dann erfolgte der Friedensschluss. Die Maid freute sich darüber ungemein, denn sie dachte, dass nun auch ihr Liebster mit den anderen Burschen zurückkehre; sie erwartete ihn auch tagtäglich, aber vergeblich; von Hans kam keine Kunde. Es vergingen drei Jahre, vier Jahre, und der Bräutigam kehrte nicht

heim; die Maid holte sich Rat bei ihrer Taufmutter, die eine Hexe war. Die alte Hexe empfing sie freundlich und gab ihr den Rat: „Morgen wird ohnehin Vollmond sein! Gehe in den Friedhof, mein Kind; verlange dort vom Totengräber einen Menschenschädel; wenn er dir ihn nicht geben will, sag, dass ich dich gesendet habe; dann bringe du den Menschenschädel auf deine Wohnung, lege ihn mit Hirse in einen grossen Topf und koche ihn zwei Stunden lang. Fürchte dich nicht, er wird es dir schon sagen, ob dein Bräutigam noch lebt oder gestorben ist; ich glaube, er wird ihn schon her locken!“ Die Maid bedankte sich für den guten Rat, ging am nächsten Abend in den Friedhof, wo der Totengräber vor dem Tore seine Pfeife rauchte. — „Gebe Gott dir guten Abend, mein liebes, altes Väterchen!“ — „Geb ihn dir auch Gott, mein Töchterchen! Was suchst du hier in später Stunde?“ — „Kam zu euch! Möchtet Ihr doch meine Bitte erhören!“ — „Sag’ sie mir, Töchterchen; wenn es sein kann, gewähre ich sie dir!“ — „Gebt mir also einen Menschenschädel!“ — „Recht gerne! Wozu brauchst du ihn!“ — „Ich weiss es nicht! Meine Taufmutter schickte mich her!“ — „Nun gut, da hast du ihn!“ Die Maid hüllte ihn in ein Tüchlein ein und lief damit nach Hause, wo sie ihn mit Hirse in einem grossen Topfe ans Feuer setzte. Der Hirse begann gar bald an zu brodeln und spritzte bisweilen aus dem Topfe hoch empor. Die Maid wartete nun, was da geschehen solle. Da auf einmal brodelte der Topf so laut auf, als ob man eine Flinte losgebrannt hätte. Die Maid blickte hin und auf den Totenschädel am Rande des Topfes, der zu ihr die bösen Worte sprach: „Jetzt bricht er auf!“ Die Maid wartete noch eine Zeit lang, da brodelte der Topf zweimal laut auf und der Totenschädel sprach zur Maid: „Den halben Weg hat er hinter sich!“ Die Maid wartete abermals eine Zeit lang, da brodelte der Topf dreimal auf und der Totenkopf sprach zu ihr: „Er ist im Hofe!“ Die Maid lief aus der Stube hinaus; vor der Schwelle stand ihr Bräutigam. Sein Ross und sein Gewand war weiss, selbst seine Stiefel und sein Hut. Der Bursche fragte die Maid: „Kommst du mit mir in das Land, in welchem ich wohne?“ — „Ich folge dir bis an das Ende der Welt, Hans!“ — „Also besteige mit mir das Ross!“ Die Maid setzte sich hinter den Burschen aufs Ross, und sie begannen sich zu küssen. — „Ist das Land weit, in welchem du wohnst?“ — „Ja, es liegt gar weit, mein Herz, aber wir

erreichen es gar bald!“ Sie eilten aus dem Dorfe hinaus und sahen da zehn Reiter vor ihnen einherschauen, die alle schneeweiss gekleidet waren. Als diese verschwanden, erschienen zehn andere Reiter, die man im Mondschein gar gut sehen konnte. Da begann Hans zu summen: „O wie schön scheint doch der Mondschein! O wie schön ziehen einher die Toten! Fürchtest du dich, Liebchen?“ — „Ich fürchte mich nicht, Hans, so ich dich sehe!“ — Als sie nun weiterritten, erblickte die Maid hundert Reiter in einem Zug. Als auch diese vorübergezogen waren, folgten ihnen abermals hundert andere, und der Bräutigam summte abermals: „O wie schön scheint doch der Mondschein usw...“ — „Du bist eine tüchtige Maid, mein Täubchen; ich sehe, dass du was immer für mich vollbringen würdest; so sollst es aber auch gut haben in unserem Lande!“ Sie zogen weiter und blieben endlich vor einem Friedhofe stehen, der mit schwarzen Bäumen umzäunt war. Dies ist unser Land, Liebchen!“ sprach der Bursche, „gleich werden wir vor unserem Hause stehen!“ Das Haus war ein offenes Grab; auch der Sarg lag darinnen geöffnet. „Steig hier herab, Liebchen!“ sprach der Bursche. — „Geh du nur voraus, mein Hans; du kennst den Weg besser!“ Der Bursche stieg hinab und legte sich nieder, die Maid aber rannte stracks in ein Schloss, das ungefähr eine halbe Meile weit vom Friedhofe lag. Im Schlosse pochte sie an jeder Türe, aber keine öffnete sich ihr, mit Ausnahme der am Ende des Korridors befindlichen. Dort lag ein Toter schön aufgebahrt. Die Maid sprang hinter den Herd und verkroch sich daselbst. Als Hans bemerkte, dass ihm die Braut entlaufen, sprang er aus dem Grabe hervor und eilte ihr nach und pochte an der Türe am Ende des Korridors: „Toter, öffne dem Toten die Türe!“ Der Tote, der da drinnen lag, rüttelte und schüttelte sich bei diesen Worten. Der andere rief abermals: „Toter, öffne dem Toten die Türe!“ Da schritt jener der Türe zu und öffnete sie. „Ist meine Braut hier?“ „Ja, dort ist sie hinter dem Herde!“ — „Komm, reissen wir sie in Stücke!“ Sie traten beide heran, um sie in Stücke zu reissen; als sie aber sie anpacken wollten, da krächte der Hahn auf dem Boden. Die beiden Toten verwandelten sich sofort in Pech. Als dies geschehen, trat ein prächtig gekleideter Herr ins Zimmer; er sah aus wie ein König. Er trat zur Maid und küsste sie. „Dieser Tote war mein Bruder, den du hier aufgebahrt gesehen hast; ich habe ihn

schon 365-mal mit Pomp begraben lassen und immer kehrte er hierher zurück. Nun hast du mich von ihm befreit; deshalb, mein goldenes Lieb, bin ich dein und du mein: Niemand soll uns trennen!“ Die Maid willigte ein und sie hielten ihre Hochzeit ab. (31.)

* * *

In unserer Sage kommen folgende Hauptmotive vor:

- I. Der Geliebte muss ins Feld ziehen.
- II. Er stirbt in der Ferne.
- III. Das Mädchen wartet auf ihn.
- IV. Sie ladet ihn auf den Rat einer Hexe vor.
- V. Der Tote erscheint.
- VI. Er fordert das Mädchen auf, sofort mit ihm zu reiten.
- VII. Sie reiten auf dem Pferde des Toten davon.
- VIII. Ein Dialog in Versen, der sich öfters wiederholt.
- IX. Sie kommen beim Grabe des Geliebten an.
- X. Episode des aufgebahrten Toten.

* * *

In diesem Auszug wollen wir bloss das Grundmotiv ausführlich behandeln.

Grundmotiv der Sage:

Erscheinung des toten Geliebten; er holt das lebende Mädchen ab.

Das Erscheinen des Totenfreiers wurde auf verschiedene Weise erklärt. Die am meisten verbreitete Theorie war die von *E. Schmidt* (56.), die eigentlich auf die Erklärung von *Wollner* (45.) und von *Psicharis* (52.) zurückgeht. Beide kommen zum Ergebnis, dass der Stoff der Lenorensage in einem allgemeinen Volksglauben wurzelt; nämlich darin, dass die Tränen der sich sehnenden Geliebten eine magische Kraft haben, sie ziehen den toten Bräutigam zu sich.

Diese Erklärung scheint gar nicht unglaublich zu sein und ihre Wahrscheinlichkeit wird noch durch den Umstand verstärkt, dass sie mit zahlreichen Beispielen zu beweisen ist. (Vergl. 100.)

Als Wichtigstes — vom Gesichtspunkte *E. Schmidts* aus — finden wir dieses Motiv in der Edda und hieraus folgert er, dass alle Varianten darauf zurückgehen.

Diese zweifellos sehr wertvolle Erklärung, zu der man mit Hilfe einer literarhistorischen Methode kam, war solange allgemein anerkannt, bis sich die neuere Ethnologie in die Sache hineinmischte.

Denn bei dem Stoff, der in mündlicher Überlieferung lebt, kann man die literaturgeschichtliche Methode nicht anwenden und man darf nicht das für ursprünglicher halten, von dem man eine ältere, geschriebene Aufzeichnung besitzt; denn die Zeit der Aufzeichnung ist bloss Zufall und unabhängig von der stufenmässigen Ausbildung der Inhalte. Man kann oft bemerken, dass die Wissenschaft vor mancher Erscheinung ratlos stand, ohne die nötigen Angaben zu besitzen oder sie musste mit falschen Erklärungen zufrieden sein. Ihr zu Hilfe kam aber die Folklore, die sich bisher auf Sammeln von Belegen beschränkte. Auf diese Weise stand ihr nämlich ein riesengrosser Stoff zur Verfügung, mit dem sie einzelne Erscheinungen sicher beleuchten konnte.

Auch bei dieser Ballade dienen uns die Parallelen aus der Folklore zur Erklärung. Wir führen als Beispiel ein Indianermärchen aus Südamerika an. (106.; Den Inhalt desselben s. auch 104.)

Ein Mann starb. Sein Pferd wird auch getötet und auf sein Grab gestellt, ebenso seine Geräte, die er im Jenseits braucht. Zehn Tage später erscheint der Tote bei seiner Geliebten und fordert sie auf, mit zu fahren, um die Hochzeit sofort zu feiern. Das Mädchen setzt sich aufs Pferd des Bräutigams und sie reiten davon. Bald darauf kommen sie bei dem Grabe an; da wird das Mädchen wahnsinnig. Zwei Tage später sucht ihr Vater den Vater des Toten auf und fordert das Raubgeld für das Mädchen von ihm. Als er erfährt, dass sein Schwiegersohn tot ist, geht er mit dem trauernden Vater zum Grab. Da sehen sie das weinende Mädchen auf dem Pferde des Toten sitzen. Sie wird heimgeführt, aber wohl zehnmal läuft sie immer wieder zum Grabe zurück. Nun kauft sie der Schwiegervater ab und tötet sie auf dem Grabe des Sohnes.

Zwar weicht dieses Märchen in den Einzelheiten von dem europäischen Lenorentyp ab, jedoch das Hauptmotiv — der tote Bräutigam holt seine Geliebte ab — ist zweifellos darin zu finden.

Man kann nicht voraussetzen, dass das Motiv des Totenfreiers aus den europäischen Varianten nach Südamerika gewandert wäre und ebenso unwahrscheinlich ist die umgekehrte Wanderung des Stoffes. Aller Wahrscheinlichkeit nach stammen beide Varianten

aus einer Quelle, die an verschiedenen Orten auftaucht: sie gehen auf dieselbe primitive Denkweise zurück. So kommen H. *Wlisloczki* (70. 1896. 349.) und H. *Naumann* (104.) zu dem Ergebnis, dass *das Lenorenmotiv in einem Glauben der primitiven Völker von dem Toten wurzelt. Dieser besteht darin, dass der Tote sich nach den Lebenden zurücksehnt, er kann sein Grab verlassen und kann die Lebenden gut oder böse behandeln.*

Dem Verständnis des Totenfreiers bringt uns noch ein anderer Glaube näher, der gleichfalls jedes primitive Volk charakterisiert, nämlich, dass das Jenseits ebenso aussieht, wie unsere Welt.*

Weil also ein jeder sein irdisches Leben im Jenseits — so zu sagen — weiterführt, muss man alle Sachen (Pferd, Waffen, Geräte usw.) mit dem Toten begraben, die er dort benötigt. Und so wie andere Eigentümer, braucht der Tote ebenso seine Frau; wenn auch nicht um das Familienleben angenehmer zu machen, sondern — wie auf der Erde — um manche Arbeit und manchen Dienst zu erledigen.

Wie also die Diener und das Vieh dem Toten zur Verfügung gestellt, d. h. ermordet werden, wird gleichfalls seine Frau ihm nachgeschickt, also getötet.

Dieser Brauch — wie schon erwähnt — entwickelt sich aus dem Glauben, dass der Verstorbene seine Frau auch im Jenseits braucht, wie seine anderen Geräte. *Dabei aber steht es im Zusammenhang mit einem höheren, aber noch immer primitiven Glauben, der den unverheirateten Toten für unglücklich hält. Dieser hat nämlich keine Nachfolger, die dem Totengeiste opfern sollten. Ohne Totenopfer kann aber die Seele des Gestorbenen nicht ruhen, sie kehrt immer wieder auf die Erde zurück, und zwar wie ein böswilliger Geist, der irgendwie zu versöhnen ist. (Vergl. 120.)* *Geschieht das nicht, so ist der Tote im Stande, die Lebendigen mit Gewalt zu entführen. (Vergl. 116.)* Als Endergebnis haben

*) In Verbindung mit diesem Glauben steht gewiss ein Brauch, der besonders bei den türkischen Völkern verbreitet war, dass der Getötete im Jenseits seinem Mörder dienen wird; ferner, dass bei fürstlichen Begräbnissen Tausende ermordet wurden. (Vergl. 131. S. 21.)

Dieser Glaube lebt übrigens — wie unglaublich er auch immer lauten mag — in den heutigen Tagen fort. Oder stellen wir uns unsere Toten nicht auf die Weise vor, wie sie hier lebten, das Kind als Kind, den Greis als Greis, die Frau als Frau usw. (Vergl. 104. S. 39.)

wir also mit zwei, einander ähnlichen Glauben zu tun. Beider Folgerung ist identisch: *Man muss die lebende Frau dem toten Mann aufopfern, sonst wird sie von ihm selbst abgeholt.* Wie dieser Brauch allgemein verbreitet war, ist mit zahlreichen Aufzeichnungen von den verschiedensten Orten zu beweisen. (Vergl. 16; 70. 1896. S. 349; 104. S. 38.)

Es ist auffallend, dass die Aufopferung meistens freiwillig, aus eigenem Willen der Frau geschieht. Für uns, heutige Menschen ist das beinahe unverständlich. Aber solche, aus primitiver Auffassung herstammenden Erscheinungen darf man nie durch die „Kulturbrille“ betrachten. Für den primitiven Menschen, der im Jenseits sein irdisches Leben weiterführt, ist der Tod bloss ein Übergang. Für die Dienstboten und für die Frau, die daran gewöhnt sind, mit dem Gestorbenen zusammen zu leben, zumal wenn sie ihn noch gern hatten, ist es ganz natürlich, ihm in die andere Welt nachzufolgen.

Es ist in der Ethnologie allgemein bekannt, dass der Volksglaube sich mit Entwicklung der Kultur langsam verändert oder in den Hintergrund tritt. Aber die Gewohnheiten, an den Glauben gewachsene Riten sind sehr stark und zähe: sie bestehen Jahrtausende fort. Natürlich in solchen Fällen, wo sie nicht leicht durchzuführen sind (z. B. wo eine Menschenopferung vorhanden ist) erleben selbst die Bräuche gewisse Veränderungen, Entwicklungen; sie lassen von ihrer Sprödigkeit nach, werden zu Symbolen. Aber auch aus diesen, einfacher gewordenen Gewohnheiten kann man bestimmt auf die ursprünglichen, primitiven Riten folgern.

So kann man klar sehen, wie sich die Bauopferung mildert, die ursprünglich Menschenleben forderte. Sie wurde zur leeren Formalität durch die Begrabung unter die Schwelle zuerst einmal grösserer Tiere, später durch die der Geflügel, endlich eines Eies oder eines anderen, ganz unwesentlichen Gegenstandes, oder wird durch Messen und Einbau des menschlichen Schattens zu einfacher, symbolischer Handlung. (127.) Ähnlich finden wir Gebräuche die aus der Frauenopferung herkommen. Si sind aber gemildert, zu Sinnbildern geworden.

Die ursprünglich allgemeine Gewohnheit wird immer seltener. Sie kommt nunmehr bloss bei Fürsten oder vornehmen, berühmten Menschen vor und verschwindet langsam völlig. Die Mengenopferung der Diener verliert die eigentliche Bedeutung und bekommt

eine neue Erklärung: sie werden deshalb ermordet, damit sie die Grabstätte, wo sich kostbare Schätze befinden, nicht verraten können. An die Stelle der Massenermordung tritt bald die Aufopferung eines, oder zweier Menschen und auch diese kommt immer spärlicher vor, endlich hört die ganze Menschenopferung auf; man könnte sagen, sie geht aus der Mode, wie die langzopfige Haartracht der Damen.

Der Ritus der Tieropferung besteht wohl noch; es werden aber nicht mehr fünfzig Rosse getölet, wie einst bei den Königen von Scythien, (16.) sondern höchstens das treue Pferd, noch lieber der Hund des Toten oder es wird ein anderes ganz unwesentliches Tier mit ihm begraben.

Am längsten lebt noch der Brauch der Begrabung von verschiedenen Werkzeugen und Geräten, aber auch er ist einfach geworden und hat die ursprüngliche Bedeutung ganz verloren. Bloss die Bestattung eines Geldstückes, als Maut- oder Führungsgeldes, in den Sarg gelegte Speisen und Geräte bewahren noch die Erinnerung des einst so schauerlichen Glaubens.

Andrerseits gibt es solche Gebräuche, die heute wohl nur Symbole sind, aber deutlich auf den ehemaligen Ritus der Frauenopferung hinweisen. Z. B. in einem ungarischen Dorf, *Pécska* wird die Hochzeit des gestorbenen Jünglings oder der gestorbenen Jungfrau gefeiert; entweder wird ein Toter oder ein Lebender mit ihm (bezw. mit ihr) verlobt. (123. II. 226.)

Von dem unverheiratet Gestorbenen kennt der Volkshumor auch heute viele scherzhafte Strafen und die Jungfrau begraben wir auch heute gern im Brautkleid (104. S. 39.)

*

Zurückkehrend zur Lenorengeschichte, sehen wir — wenn wir uns das obenerwähnte Indianermärchen vor Augen halten, — dass die Sage von diesem, zum Menschenopfer gehörigen Glauben her stammt. So kann man auch verstehen, dass die Sage in den verschiedensten Gegenden in so ähnlicher Form erscheint.

Diese Feststellung bedeutet aber keinesfalls das Umstürzen der Theorie von E. Schmidt, (die sich auf die magische Kraft der Tränen beruft), seine Behauptung bezieht sich auf eine entwickeltere Form der Sage.

Die ursprünglich aus dem schrecklichen Glauben stammende Geschichte durchlebte nämlich mehrere Entwicklungsperioden. Ihre

erste, aus primitiver Auffassung entspringende Form enthält das oben erwähnte Märchen aus Südamerika. Aber mit Verdunklung des uralten Glaubens, blieb nur die Geschichte selbst (nämlich die, dass der Tote seine Braut abholt) und damit wurde eine neue Erklärung verknüpft. Hier wird schon das schauerhafte, primitive Element in den Hintergrund gedrängt und das Erscheinen des Toten kommt in Zusammenhang mit den Tränen der sich sehnenden Geliebten. (Diese Tränen lassen den Toten im Grab nicht ruhen.) Auch diese Erklärung ruht noch auf primitiver Denkart: Der Tote kehre deshalb zurück, weil die Tränen der Geliebten den Sarg vollgiessen. Eine ähnlich primitive Denkweise finden wir z. B. in einer schwäbischen Variante aus der Ofener Gegend (Ungarn 47; S. ferner 31; 45; 70. 1928. S. 54; 93.) wo das ängstliche Mädchen eine alte Frau um Rat bittet und diese den toten Bräutigam vorlädt. Diese „Vorladung“ ist aus den Hexengeschichten wohl bekannt, es ist aber klar, dass sie in dieser Sage ein fremdes Motiv ist und erst viel später aus dem Volksmärchen da hineinkam.

In noch mehr entwickelter Form steht die Lenorengeschichte vor uns in den Varianten, wo das primitive Element ganz verschwindet und es entsteht eine, aus der Denkweise des Kulturmenschen hervorspringende Erklärung: Der Totenfreier entführt die Geliebte deshalb, weil die wahre Liebe nicht einmal vom Tod besiegt werden kann.

So in einer Variante von Mähren: (32.) das Mädchen umarmt den toten Geliebten und stürzt mit ihm ins Wasser. In einer anderen führt der Verstorbene das Mädchen ins Grab mit, wo sie sich tötet um sich mit dem Bräutigam zu vereinigen. Vor der Witwe öffnet sich das Grab des gestorbenen Gatten, sie stürzt hinein und befiehlt ihre Kinder dem Schutz des Himmels. Endlich in einem Märchen von Polynesien (101.) lässt der fortwandernde Mann ein Zeichen bei der Gattin; durch dessen Verwandlung erfährt sie, dass er gestorben ist. (Häufiges Märchenmotiv.) Die Frau macht sich auf den Weg. Nach langer Wanderung findet sie den Gatten auf. Eine Zauberin erweckt den Toten und fortan leben sie beide glücklich bei dieser Zauberin.

So hat sich die Sage stufenmässig entwickelt, entsprungen aus dem Ritus der Frauenopferung. Dann, mit Verdunkeln dieses Glaubens kommt das Erscheinen des Toten mit dem Sehnen seiner

Geliebten in Verbindung, wobei das Ankommen des Gestorbenen noch immer mit primitiver Vorstellung (mit der Kraft der Tränen des Mädchens und mit der Vorladung) erklärt wird. Endlich, mit dem vollständigen Aufhören der primitiven Auffassung entsteht die moderne, romantische Erklärung, dass die wahre Liebe mit dem Tode nicht aufhört; wenn die Sehnsucht ihrer Herzen auf der Erde nicht in Erfüllung gehen konnte, vereinigen sich die Liebenden im Tod.

*

Es gibt mehrere Varianten besonders bei den slavischen Völkern (vergl. ferner die ungarischen Varianten: S. 14—25), wo der Tote das Mädchen ins Grab mitreißen will, jedoch gelingt es ihr, zu entfliehen. Hier finden wir eine Entwicklung der Sage, die von den vorigen Auffassungen vollständig abweichend ist. Es ist aber sehr wahrscheinlich, dass diese Einstellung der Geschichte einerseits humanistisch, andererseits aber eine Wirkung des Volksmärchens ist. Der Held des Märchens (hier das Mädchen) darf nämlich nie untergehen, er muss allen Gefahren siegreich entgehen.

Frage der Autorschaft.

Die Lenorensage kommt meistens in prosaischer Form vor. Man findet aber fast in jeder Variation ein kleines Bruchstück in Versen (vergl. S. 47—50.) Hieraus können wir folgern: 1. dass die Sage ursprünglich in Versen verfasst war, d. h. eine balladenartige Form hatte. 2. Der Verfasser war wohl ein wandernder Sängerg. (Vergl. 124.)

Mehrere Umstände deuten darauf hin, dass der Entstehungsort der Sage auf slavischem Boden zu suchen ist. (Vergl. S. 56—57.) Die Geschichte des *Totenfreiers* ist aller Wahrscheinlichkeit nach älter als die des *Totenbruders*.

Die Sage entstand ungefähr zur Zeit der Trennung der Nord- und Südslaven, also in VI.—VII. Jahrhundert.

Im Archetyp, d. h. in der ursprünglichen Form der Sage kamen wahrscheinlich diejenigen Motive vor, die auch heute in den meisten Varianten zu finden sind:

Der Bräutigam stirbt in der Ferne.

Die Geliebte wartet treu auf ihn.

Eine Hexe ladet den Toten vor(?)

Der Tote erscheint, er nimmt seine Braut in den Friedhof mit.
Szene mit dem aufgebahrten Toten.

Das Motiv der Erscheinung des Toten erhielt der Verfasser aus einem uralten mythischen Glauben (vielleicht auch aus einer schon verfassten Geschichte).

Der grösste Teil der anderen Motive war durch das Hauptmotiv von selbst gegeben. Alleinstehende Episoden gibt es nur zwei: Die Hexe, die den Verstorbenen vorlädt, und der aufgebahrte Tote. Die erste von diesen stammt aus den Hexengeschichten, die andere ist gewiss ein ursprüngliches Motiv und ein organischer Teil der Sage.

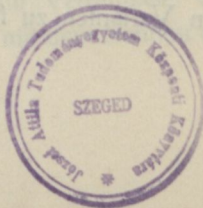
Ursprung der ungarischen Varianten

Unsere Varianten sind so einheitlich (abgesehen von den fragmentarischen F., G., H.), dass sie ohne Zweifel gemeinsamen Ursprungs sind.

Wir können den Stammbaum der ungarischen Lenorenmärchen in einer slovenischen Sage aus der Umgebung von *Weichselburg* (Krain) genau feststellen. (Vergl. S. 59—60.)

Zusammenfassung

1. Die Lenorensage geht auf einen uralten primitiven Glauben vom Verstorbenen zurück, der verschiedene Entwicklungsperioden durchlebte.
2. Die Sage bildete sich unter den Slaven, ungefähr im VI.—VII. Jahrhundert aus.
3. Die ursprüngliche Form war die Ballade.
4. Der Verfasser war ein wandernder Spielmann, der das schon ausgebildete Motiv des Totenfreiers in Verse setzte. Als neues Element fügte er höchstens die Episode des aufgebahrten Toten hinzu.
5. Die ungarischen Varianten sind gemeinsamen Ursprungs; sie gehen auf ein slovenisches Märchen in Krain zurück und wurden durch Spielleute verbreitet.

Értelemzavaró sajtóhibák:

14. l. 23. sor: A haló vőlegény h.: A halá vőlegény.
17. l. 19. sor: kastév h.: kastéba.
25. l. 30. sor: elemekkel eggyéforrásáva¹ h.: elemek egyéforrásával.
27. l. 14. sor: E változat h.: E változat.
27. l. 22. sor: kétmérföldes h.: hétmérföldes.
28. l. 14—25. sorig szószerinti idézet.
33. l. 28. sor: zu Wette h.: zur Wette.
40. l. 22. sor: közönségre h.: közösségre.
48. l. 10. sor: Anamire h.: Anamirl.
57. l. 18. sor: Psichovis h.: Psicharis v. ö. 30. l.
59. l. 19. sor: t. i. filológiaiilag h.: t. i. a filológiaiilag.

4 -

A SZEGEDI MAGY. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
DOKTORI ÉRTEKEZÉSEI
A NÉPRAJZ KÖRÉBŐL:

- I. DOMOTOR SÁNDOR: Betyárromantika. 1930.
II. MAJOR ERVIN: A népies magyar műzene és népzene kapcsolatai. 1930.
III. PAPP LÁSZLÓ: A kecskeméti viselet multja. 1931.
IV. KLEIN VALESKA: Önálló elemek a magyar népdalszövegekben. 1931.
V. VOSÁHLO F. LIPÓT: Mosonmegyei német lakodalmas szokások. 1931.
VI. BENKŐ KATINKA: A két királygyermekről szóló magyar népballedák. 1933.
VII. HOLLÓ DOMOKOS: A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományokban. 1933.
VIII. BENKŐ LÁSZLÓ: A „Halott vőlegény” története. 1934.
-